

University of Groningen

Het peilen van de diepte

Miedema, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte: de relatie tussen werkloosheid en delinquentie bij jongvolwassen mannen*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Methodologie en analyse¹

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk sta ik eerst stil bij het methodische kader van dit onderzoek. Dit onderzoek naar jongvolwassen werkloze mannen is te plaatsen in het brede veld van de interpretatieve stroming binnen de sociologie. Daarvoor zijn twee redenen doorslaggevend. In de eerste plaats is het theoretisch kader gebaseerd op het binnen de interpretatieve sociologie gebruikte mensbeeld — het object van onderzoek wordt benaderd als subject en 'agency'; handelen is regelgeleid, betekenisvol en rationeel binnen (gemeenschappelijke) vooronderstellingen van alledaagse denksystemen van actoren.¹⁵⁷ Dit houdt in dat handelen tevens sociaal van aard (regelgeleid) en contextueel ingebed is en voorts dat alledaags handelen, voor de actor zelf, in principe competent en reflexief handelen is en een zekere coherentie kent. In de tweede plaats door het gebruikte kwalitatieve onderzoeksmodel — waaronder dimensies als onderzoeksontwerp, onderzoeksinstrument, dataverzameling, keuze voor en selectie van respondenten, analysestappen e.d. vallen — dat eveneens aansluit bij het interpretatieve paradigma.

Ik vervolg dit hoofdstuk met het analysemodel, waarbinnen de verschillende bewerkingsstappen moeten resulteren in een typologie van levensstijlen. Tot besluit sta ik stil bij een aantal theoretisch-methodische aspecten verbonden met de werkwijze van discoursanalyse.

5.2 De aard van kwalitatief onderzoek

Het denken in tweedelingen — digitaal denken, binaire opposities, dichotomieën — is sociologen zeker niet vreemd. Dit geldt niet alleen voor theoretische begrippenparen — 'nurture versus nature', 'Gemeinschaft versus Gesellschaft' (ruraal versus urbaan) zijn slechts enkele klassieke begrippenparen; micro versus macro, bijvoorbeeld leefwereld versus systeem, actor versus categorie zijn andere voorbeelden — maar evengoed voor methoden van onderzoek als objectivisme versus subjectivisme.¹⁵⁸ Hoewel theoretische begrippen door hun specifieke niveautoepassing niet tot elkaar zijn te reduceren, kan men stellen dat ze elkaar in veel gevallen vooronderstellen. De aandacht voor het

1. Ook hier weer de opmerking dat lezers die minder geïnteresseerd zijn in de methodische en analysetechnische aspecten kunnen doorgaan naar de samenvatting van dit hoofdstuk.

ene niveau impliceert het andere niveau, maar dit andere niveau kan als het ware (tijdelijk) tussen haakjes worden geplaatst. Bovendien blijkt dat een meer analytisch of theoretisch onderscheid op empirisch niveau vaak een verstrengeling laat zien. Er blijkt dan sprake te zijn van, wat genoemd wordt, recursiviteit, dialectiek of 'feed-back': ontwikkelingen op het ene niveau beïnvloeden ook ontwikkelingen op het ander niveau en vice versa. Zo kan tussen sociale structuren (positiesystemen) en mentale structuren (van positiebekleders) een dialectische relatie worden aangebracht. In zekere zin geldt het denken in tweedelingen ook voor het onderscheid in kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden. Vaak wordt dit als een onverzoenlijke dichotomie afgeschilderd; de ene benadering sluit de andere bij voorbaat uit, maar veronderstelt deze wel als negatief contrapunt. Aanhangers van het ene standpunt 'verketteren' aanhangers van het andere standpunt, met als resultaat een patstelling.¹⁵⁹ De verbetering waarmee deze strijd vaak gepaard gaat, hedentendage wellicht ging, heeft (had) te maken met een complex van wetenschapsinterne en -externe factoren — historisch, cultureel, paradigmatisch — waarin noties van wetenschappelijke superioriteit, waardevrijheid en andere belangen (bijvoorbeeld status, prestige) in elkaar overvloeï(d)en. Het onderscheid kwantitatief -kwalitatief valt ruwweg samen met typering als harde (objectieve) versus zachte (subjectieve) wetenschap dan wel vormen van extensief versus intensief onderzoek doen.¹⁶⁰ Het kwantitatieve kamp bestaat vooral uit (neo-)positivisten of logisch-empiristen; zowel door voor- als door tegenstanders vaak gezien als een discipline met een veronderstelde homogeniteit. Het kwalitatieve kamp is daarmee te contrasteren en krijgt daardoor eveneens een zekere (toegeschreven) homogeniteit. Het toeschrijven van homogeniteit en de daarop gebaseerde stereotieperingen is een kwestie van het benadrukken van convergentie over verschillen in de desbetreffende kampen. Tegelijk kan echter worden gesteld dat, hier toegespitst op het kwalitatieve veld, er vele, ook vaak weer, en zelfs onderling, rivaliserende stromingen zijn; een synthetisering daarvan laat ik achterwege, maar men kan ondermeer denken aan: de fenomenologie, de hermeneutiek, de ethnomethodologie, het symbolisch-interactionisme, de discours- en conversatieanalyse, het constructivisme, het feminisme (zie voor een overzicht: Denzin en Lincoln, 1994).

Tenslotte zijn er nog aanhangers van de kritische wetenschap ('critical theory'). Zij proberen aan beide aspecten recht te doen: zij besteden aandacht aan zowel betekenis als structuur die samen komen in sociale relaties (Morrow, 1994).¹⁶¹

Voor neo-positivisten geldt dat ze zich vooral baseren op een meer natuurwetenschappelijke aanpak — onderzoek over mensen als objecten ('naturalistic or positivistic approach', Morrow, 1994: 7) -, terwijl interpretatieve onderzoekers uitgaan van een meer historiserende en culturele benadering — onderzoek met mensen als 'co-producing' subjecten ('humanistic approach', Morrow, *ibid.* 6). Andere verschillen die daarmee samenhangen zijn: de positivistisch ingestelde onderzoeker als neutrale buitenstaander ('buitenstaanderspectief'), de interpretatieve onderzoeker als deelnemer ('binnenperspectief', met name bij participerende observatie); de positivist als zoeker naar wetmatigheden met de nadruk op (natuur-)wetenschappelijke procedures voor het doen van onderzoek (nomothetisch model); de interpretatieve onderzoeker als aanhanger van

meer subjectieve (idiografische) vormen van cultuuronderzoek. In de positivistische cyclus -'the scientific method' van het deductief-nomologisch model — moet aandacht worden besteed aan: theoretische kennis als een logisch coherente set van begrippen en empirische proposities, toetsen van a priori hypothesen, gestandaardiseerde observatie-instrumenten, verificatie (na Popper's kritisch rationalisme falsificatie), aggregatie, gebruik van geavanceerde statistische technieken, zwaartepunt op causale en objectieve relaties, eis van herhaalbaarheid, universele generalisaties, formele modellenbouw en eventuele revisie.¹⁶² Centraal staat dan empirisch onderzoek op basis van bovengenoemde empirische cyclus¹⁶³ en bijbehorende statistische modellen en variabelenanalyse. Dit wetenschapsbeeld/-model is voor vele wetenschappers het standaardmodel.¹⁶⁴

De kwalitatieve onderzoeker is minder strikt gebonden aan een dergelijk gefixeerd formaat en is op zoek naar variatie en heterogeniteit, met name door empirische analyse van betekeniscomplexen, taaluitingen (kortweg, 'natural language accounts'), interactiepatronen, sociale relaties en vormen van sociale organisatie van en door subjecten; hij/zij gaat niet uit van een universeel funderingspunt, maar van velerlei vormen van lokale 'common-sense' kennis en cultuurproductie ('knowledgeability of actors', 'monitoring of activity', Giddens, 1976). In die zin is er veelal sprake van een zeker cultureel relativisme binnen het theoretiseren over sociale verschijnselen. Dit sluit niet uit dat ook hier interpretaties en theorievorming een structurele inbedding kennen. Aanhangers van de meer intensieve benadering benadrukken verder vaak noties van een kwalitatief 'mens- en wereldbeeld', waarin elementen van een holistische benadering, een pluralistische benadering en een meer egalitaire perspectief te zamen komen. Op deze verschillen ga ik verder niet in, mede omdat beide onderzoeksmodellen tegenwoordig in moderne hand- en leerboeken gelijktijdig (en meestal gelijkwaardig) worden behandeld (cf. Gilbert, 1992; Hammersley, 1992a). Men kan stellen dat de laatste jaren meer en meer het inzicht is gegroeid dat kwalitatief onderzoek en kwantitatief onderzoek hun eigen merites hebben en elkaar kunnen aanvullen ('methodological triangulation', 'methodenpluralisme'; zie bijvoorbeeld Bertaux, 1980, 1981; Morrow, 1994¹⁶⁵). De tegenstelling wordt nu als overtrokken gezien,¹⁶⁶ maar er blijft sprake van (fundamentele) oppositie.¹⁶⁷ De discussie gaat evenwel meer over het gebruik van technieken dan hoe de sociale werkelijkheid te representeren. Beide vormen van onderzoek richten zich op de analyse van empirisch materiaal en beide dienen te voldoen aan wetenschappelijke eisen van precisie, reikwijdte, systematiek en consistentie. Iedere methode heeft zijn eigen voor- en nadelen, kent zijn eigen voorwaarden, toepassingsmogelijkheden en kenmerken. De keuze van een methode behoort echter ondergeschikt te blijven aan de onderzoeksvraag. Deze dient in laatste instantie te bepalen welke onderzoeksstrategie de meest ideale is (zie bijvoorbeeld de thema-nummers: Interpretatie en Variantie, 1987; Interpreteren en Handelen, 1987).

Voor mij is in de keuze tussen een meer kwantitatieve dan wel kwalitatieve methode de uitkomst bepaald door de relatief open vraagstelling van het onderzoek. De kwalitatieve methode definieert evenwel geen kookboek-methode, maar verwijst naar een methodologische strategie.¹⁶⁸ Deze strategie moet het mogelijk maken inzicht te krij-

gen in empirische regelmatigheden in de maatschappelijke werkelijkheid van de onderzoeken.¹⁶⁹ Centraal daarin staan immers levenservaringen en handelingsstrategieën van werklozen in relatie met hun levensstijl.¹⁷⁰ Bij deze open vraagstelling, in combinatie met het ontwikkelingssociologisch karakter, sluit volgens mij een meer interpreterende benadering beter aan. Daarin staan vooral de ervaringswerelden (subjectief, intersubjectief, sociaal) centraal en deze laten zich moeilijk bij voorbaat kwantificeren.¹⁷¹ Subjectiviteit ('agency') is echter niet vrijzwevend, maar moet (vervolgens) geplaatst worden in een structureel kader ('structure'), waaruit valt te begrijpen waarom vormen van subjectiviteit (alledaagse theorieën) ontstaan (mogelijkheidsvoorwaarden) en voortbestaan (reproductievoorwaarden).¹⁷² Dit laatste aspect laat ik, zoals al aangegeven, voorlopig rusten. In deel III kom ik hierop terug.

Wil ik de onderzoeksvraag — "Welke relaties bestaan er tussen uitkeringspositie en delinquentie bij werkloze jongvolwassen mannen" — beantwoorden dan is in eerste instantie het construeren van een typologie van levensstijlen binnen de groep onderzochte mannen noodzakelijk. De onderscheiden typen levensstijlen hebben zowel een beschrijvende als een verklarende functie.

De beschrijvende functie geeft inzicht in het 'werkelijke' leven van groepen jongvolwassen mannen die langdurig werkloos zijn en van een minimumuitkering moeten zien rond te komen (zie met name Miedema, 1994).

De verklarende functie maakt het mogelijk de gestelde onderzoeksvraag te beantwoorden door deze te specificeren voor verschillende typen levensstijlen. Door categoriale discoursen en sociale praktijken op elkaar te betrekken wordt inzicht verkregen in de vormen van rationaliteit, de eigen 'logica' van levensstijlen. Langs deze weg kunnen de verschillende handelingsalternatieven voor onderscheiden categorieën jongvolwassen mannen in vergelijkbare posities (werkloosheid, uitkeringsafhankelijkheid) worden geïnterpreteerd (Miedema, 1993).

Binnen de sociale wetenschappen zijn twee onderzoeksstrategieën voor het verzamelen van data dominant: enerzijds het survey en anderzijds het open of diepte-interview. Laboratorium onderzoek en participerende observatie laat ik voor het gemak maar even buiten beschouwing. De methodische keuze voor een bepaald observatie- of data-instrument is meestal ingebed in het voorgestane wetenschapsmodel: kwantificerend of interpreterend. Daarmee hangt ook de reikwijdte van de data (generalisatie) samen. Een van de kritiekpunten op kwalitatief onderzoek betreft het gebrekkige (empirische) generalisatievermogen; er wordt immers nauwelijks gebruik gemaakt van a-selecte steekproeven of gestandaardiseerde vragenlijsten. Bij het gebruik van a-selecte steekproeven (sample surveys, survey research) is evenwel noodzakelijk dat de (theoretische) populatie bekend is en tevens dat het te onderzoeken verschijnsel/kenmerk een redelijke spreiding kent. Een dergelijk ideaal-model is bij onderzoek naar delinquentie vaak een probleem. Ook dit onderzoek voldoet niet aan de criteria van een a-selecte steekproef. We hebben immers een kleine groep respondenten in slechts één gemeente onderzocht. Tegenover het nadeel van niet kunnen generaliseren, staat het voordeel dat men door selectieve steekproeven juist gericht naar contrasten kan zoeken door relatief kleine aantallen respondenten uitvoerig en diepgaand te vergelijken (de methode van de 'pur-

positive sampling' en 'comparative analysis'). Het verlies aan breedte, zo kan men zeggen, wordt gecompenseerd door de winst aan diepte. De titel van het boek is hierop terug te voeren. Met name het gebruik van een contextueel kader, het kunnen inspelen op individuele variaties, maakt een gestandaardiseerde vragenlijst minder geschikt.¹⁷³ Bovendien wordt in veel survey-onderzoek het ontwikkelingsaspect genegeerd.¹⁷⁴ Wat deze aspecten betreft, kan kwalitatief onderzoek vooral een functie voor theoretische generalisatie, wetenschap als voortschrijdend proces van interpellatie en interpretatie, hebben.

Een ander bezwaar, dat vaak geuit wordt, is dat, gelet op de vaak open probleemstelling, interpretatief onderzoek vooral vóóronderzoek is ten behoeve van kwantificerend onderzoek, waarbij sprake is van een meer complete en a priori geformuleerde probleemstelling, het opstellen van hypothesen, en toetsend vermogen. Dit hoeft echter niet altijd het geval te zijn omdat in kwantificerend onderzoek de relevantie van bepaalde variabelen of het proceskarakter, zoals al aangegeven, niet altijd even duidelijk is (Swanborn, 1990). Vooral nu er sprake lijkt te zijn van een toenemende differentiatie in levenslopen en levensstijlen (cf. Giddens, 1984, 1991), kan kwalitatief onderzoek inzicht bieden in de voorwaarden waaronder maatschappelijke veranderingen doorwerken.¹⁷⁵

Als onderzoeksinstrument is dan ook bewust voor het biografisch-interview gekozen¹⁷⁶; in dit levensloopmodel is weliswaar een zekere structurering aanwezig door het opdelen van het interview in socialisatiefasen en socialisatiethema's, maar het laat de onderzoeker genoeg vrijheidsgraden om creatief om te gaan met de sturing van het gespreksverloop. Basis voor het interview vormde een van te voren opgestelde, langs ontwikkelingssociologische lijnen gemodelleerde, thema- of 'topic'-lijst (zie De Bie en Miedema, 1990). Door de 'narratieve' structuur — het 'logische' verhaal over het eigen leven als 'kleine geschiedenis' — heeft het verloop eveneens een temporele inbedding. Het instrument laat evenwel (door)vragen naar bevind van zaken toe; associaties, springen in de tijd en van en naar thema's, verduidelijkingen, contrasteringen eerdere uitspraken, tegenwerpingen. Behalve vragen over leefwereldervaringen zijn er ook vragen gesteld over oordelen over meer maatschappelijke thema's, opinies, politieke meningen, oordelen andere biografie-ontwerpen en levensstijlen, categorisering en typificaties. Deze vragen omvatten met name de componenten van zelfbeeld, maatschappij-opvattingen en toekomstverwachtingen. Door deze relatief open structuur — ook wel aangeduid met semi-gestructureerd — houdt de onderzoeker greep op het gespreksverloop. Hoewel een informatierijk interview voorop staat, is geprobeerd het interview — het gesprek — het aanzien te geven van een normale conversatie, waarin plaats bestaat voor een zekere vorm van 'tegen-interviewen' door de gesprekspartner. Dit soort gesprekken vraagt een zekere empathie van de onderzoeker, maar hij moet tegelijkertijd balanceren tussen distantie en betrokkenheid, tussen aansturen en ruimte geven voor uitweidingen, ruis en anekdotes en waar nodig 'afkappen'.¹⁷⁷

Interviewen is weliswaar vragen en ondervragen op basis van een bepaalde (meestal stilzwijgende) machtsverhouding tussen onderzoeker en onderzochte, maar geen 'paper

and pencil' techniek of een verhoor.¹⁷⁸ Aan het biografisch interview zijn derhalve meerdere niveaus te onderscheiden.¹⁷⁹

5.3 Interpretatie- en reconstructieprocessen

Bij kwalitatief onderzoek verloopt het interpretatieproces, althans in formeel-logisch opzicht, minder voorgestructureerd dan bij het standaardmodel van kwantitatief onderzoek. Er wordt bijvoorbeeld niet uitgegaan van van te voren strikt geformuleerde vermoedens (hypothesen) zoals veelal in het hypothetisch-deductief model van kwantitatief onderzoek.¹⁸⁰

Interpretatie- en reconstructieprocessen vertonen in dit onderzoek een gelede structuur. Deze processen gelden zowel voor de onderzochte in zijn weergave van levensloopervaringen, voor de interactie tussen onderzochte en onderzoeker gedurende het interview als voor de bewerking van het materiaal door de onderzoeker. De eerste twee fasen zijn vooral aangestuurd door het theoretisch model en de opbouw van de thema-lijst. Het gehouden interview moet recht doen aan beide procesvormen.¹⁸¹ De transformatie naar de laatste fase impliceert zowel een niveau-overstap — van biografie naar sociografie, van levenspad naar levensloop(traject), van alledaagse theorie naar categoriaal discours en van coherent handelingspatroon naar sociale praktijk — als een conceptuele overstap — van alledaagse verklaringkaders naar een meer wetenschappelijk kader. De onderzoeker participeert derhalve aan twee soorten 'fora'. Het eerste forum is de groep onderzochten; deze beoordelen de adequaatheid van het interview en de competentie van de interviewer. Het tweede forum is het professionele forum van vakgenoten, collega-wetenschappers. Hun beoordeling geldt vooral de verantwoording van het onderzoeksmodel, de relevantie van vraagstelling en gevonden samenhangen en discussies daarover.

Doordat het ontwikkelingssociologisch model tegelijkertijd elementen van retrospectieve en prospectieve elementen omvat, een terug- en vooruitkijken in de tijd, is betekenisverlening een tijd-ruimtelijk (temporeel-spatiaal) gebonden proces. Wanneer ik het over de jeugdijaren van de respondent heb — stel de opvoeding thuis — dan probeer ik te achterhalen of de respondent tracht zijn situatie toen, als kind, te herbelevan of dat hij een meer momentane reconstructie van zijn jeugdijaren maakt als jongvolwassene, bijvoorbeeld in samenhang met de opvoeding van zijn (eventuele) kinderen. Dit maakt het, ook in de rapportage, moeilijk om precies aan te geven welke 'objectieve' status uitspraken hebben. In de beantwoording hangt veel af van het ingenomen perspectief ten tijde van het interviewen; als onderzoeker moet men steeds proberen de context van de vraagstelling in de levenslooptijd te expliciteren. Men kan later immers milder terugkijken naar, maar ook harder oordelen over de genoten opvoeding. Dergelijke evaluatieve vragen — hoe kijk je nu terug op ... — vormen voor de respondent als het ware een onderdeel van een doorlopend (re)constructieproces, een reflectie op vroegere ervaringen binnen momentane contexten. In zekere zin wordt de dynamiek van het

levensloopverhaal door de onderzochte zelf bewerkstelligd, maar men mag daarbij aannemen dat de respondent een zekere reflexieve en naar de interviewer toe oprechte houding hanteert.

Daarmee verbonden zijn vragen over betrouwbaarheid en geldigheid van het onderzoeksinstrument. Wanneer de ondervraagden terugkijken op hun leven, ook al zijn het jongvolwassenen, dan blijft de vraag hoe het staat met hun herinneringsvermogen, hun verbaliseringsvermogen, hun bereidheid om inzicht te geven in allerlei gebeurtenissen, hun behoefte om vervelende zaken te rationaliseren, attributies van succes en falen. Voor jongeren geldt, in tegenstelling tot 'oudere' volwassenen, dat hun levensloop een levensloop in wording is. Hun identiteit, hun 'trajectory of self' (Giddens, 1991: 75) heeft nog niet de 'foundational status' (Scott, 1992: 36; Aalten, 1995: 319) zoals in meer uitgekristalliseerde levenslopen van 'oudere' volwassenen. Hun terugblik ('*récits de vie*': Bertaux, 1980) is, in samenwerking met de onderzoeker, het zoeken naar de rode draad en het leggen van relevante verbindingsschakels tussen verschillende episoden. Uitgaande van een coöperatieve houding en het gespreksverloop waarin de onderzochte serieus en vrijuit kan praten, wordt getracht te komen tot een reflexieve constructie van de levensloop.¹⁸² De ene respondent slaagt daar beter in dan de andere; dit is niet alleen een kwestie van een goed geheugen en verbaal vermogen, maar ook afhankelijk van het patroon van de levensloop van de onderzochte en diens terugblik en reconstructie. Parafraaserend gesteld: sommige levensverhalen zijn saai en voorspelbaar, andere woest en meeslepend. Beide soorten moeten evenwel gereconstrueerd en geanalyseerd worden.

De opbouw van het gesprek, beginnend met vragen over de vroege jeugdijaren en eindigend met vragen over de componenten van het discours, kent door zijn tijdstructurering een zekere chronologie, waardoor het dient als een geheugensteun met betrekking tot het wat en wanneer van gebeurtenissen (tijd-ruimtelijke begrenzingen van relevante gebeurtenissen). Door de techniek van doorvragen komen dan de hoe en waarom vragen aan bod (de redengeving binnen bepaalde contexten). Dit veronderstelt een zekere vaardigheid in het interviewen, kennis van het onderzoeksdoel en bekendheid met de structurering van de thema-lijst. Daarom zijn de interviews ook afgenomen door mijn toenmalige collega Edgar de Bie en mijzelf. Vertekeningen en misleidingen zijn natuurlijk nooit uit te sluiten, maar we hebben de stellige indruk dat de respondenten oprecht en serieus hebben deelgenomen aan de interviews. Door de opbouw van het interview, en het gedetailleerd ingaan op allerlei aspecten, ontstond een vertrouwelijke sfeer en konden ook meer privacy-gevoelige vragen als vanzelfsprekend aangesneden worden (zie voor een uitgebreide verantwoording: De Bie en Miedema, 1990; Miedema, 1993 en 1994).

Het interview als individueel levensloopverhaal kan worden gezien als een (gezamenlijk) reconstructieproces van de geïnterviewde (en interviewer), verteld in eigen bewoordingen en met eigen accenten. Dit proces is te zien als een eerste-orde-reconstructie; een min of meer gestructureerde terugblik op de levensloop zoals deze zich ontvouwd heeft. Ervaringen, levensopgaven, opvattingen en handelingsmotieven geven dan,

binnen het raamwerk van specifieke leefwereldcontexten, inzicht in het doen en denken van een actor. Wanneer dit proces wordt gezien als een gestold produkt — de weergave ten tijde van het interviewen — dan kan men het denken verbinden met (verdichten tot) de alledaagse theorie van een actor en het doen en laten met het handelingspatroon. De interviews vormen het ruwe materiaal voor verdere methodische bewerkingsstappen, waardoor een transformatie van het eerste-orde-niveau naar een tweede-orde-niveau en een overstap van individueel naar categoriaal niveau mogelijk wordt. Daarop kom ik in 5.6 terug.

5.4 Het onderzoeksverloop

5.4.1 De voorbereidingsfase

In juni '86 hebben wij een globaal onderzoeksvoorstel aan de afdeling Sociale Zaken van de gemeente Smalingerland voorgelegd. Na een eerste oriënterend gesprek begin juli, werd afgesproken het onderzoek enigszins uit te breiden. Voor zover mogelijk zou meer aandacht worden besteed aan de ervaringen van de respondenten met betrekking tot de Sociale Dienst. Er volgde een korte oriënterende periode op de Sociale Dienst, waarbij met verschillende medewerkers (een 'intaker', een aantal bijstandsmatenschappelijk werkers (bmw'ers), een groepschef, een beleidsmedewerker en de directeur) werd gepraat over hun dagelijkse werkzaamheden. In september 1986 werd, na goedkeuring door het college van B & W, het groene licht gegeven.

Door het werken met steekproeven is er altijd een zekere kans dat bepaalde, meer marginale, categorieën ondervertegenwoordigd blijven. Dit geldt met name als de steekproef relatief klein is, de participatie aan het onderzoek op basis van vrijwilligheid geschiedt en het onderzoeksthema, dan wel de 'herkomst' van de onderzoeker (Criminologisch Instituut) leidt tot een zekere afwerende houding. In eerste instantie lag het dan ook in de bedoeling om aan de hand van de aanwezige kennis en de actuele informatie van de bmw'ers de steekproef selectief te richten op meer 'problematische' gevallen. Ook zouden de bmw'ers bemiddelend optreden omdat we op die wijze een grotere respons verwachtten. Na een gesprek met medewerkers van de Sociale Dienst bleek dat een aantal van hen moeite had met de hun togedachte bemiddelings- en selectietaak. De door hen geuite principiële bezwaren (druk uitoefenen, het oneigenlijk gebruik van privacy gevoelige kennis, de vertrouwensrelatie met cliënten eenzijdig doorbreken, het stigmatiseren van cliënten e.d.) werden uiteraard gerespecteerd. Implicatie daarvan was de selectie van potentiële problematische cliënten niet kon gebeuren aan de hand van de ervaringsinformatie van de bmw'ers. Wel kregen we van de Sociale Dienst de beschikking over het adressenbestand van de cliënten, zowel mannen als vrouwen in de leeftijdscategorie van 20 tot 30 jaar.

Na bestudering van het cliëntenbestand van de Sociale Dienst bleken in totaal 144 respondenten te voldoen aan de door ons gestelde criteria; in de leeftijd van 24 tot en met 26 jaar en langer dan 1 jaar in een uitkeringssituatie. Besloten werd nu dat we niet zouden uitgaan van een (selectieve) steekproef maar dat we alle respondenten die aan de eerder genoemde criteria voldeden, zouden benaderen.

De respondenten werden in eerste instantie aangeschreven door de Sociale Dienst (zie bijlage II in: Miedema, 1993). De benaderde (potentiële) respondenten kregen hun 'uitnodiging' dus via de Sociale Dienst. Deze introductie ging vergezeld van een brief, waarin wij de aangeschrevenen nadere uitleg gaven van doel en werkwijze van het onderzoek (zie bijlage III in: Miedema, 1993). Een belangrijk punt daarbij was de anonimiteitsgarantie. Door het invullen en opsturen van een kaartje konden ze aangeven of ze al dan niet, eventueel met opgave van reden, wilden meewerken aan het onderzoek. Wanneer ze bereid waren mee te doen, werd er door ons vervolgens een afspraak gemaakt. De Sociale Dienst fungeerde binnen deze opzet als intermediair, een soort brievenbus tussen onderzoekers en cliënten.

5.4.2 De benaderingsronden

Medio januari '87 werd een begin gemaakt met het veldwerk: het interviewen van respondenten. Daartoe werden in verschillende rondes steeds zo'n 20 cliënten aangeschreven. Het tijdsverloop tussen aanschrijven, het geven van toestemming, het maken van een afspraak en het uiteindelijke interview bleef daardoor overzichtelijk. De verschillende tranches werden na elkaar afgewerkt. Eind november '87 bleek dat de beoogde aantallen van ongeveer 25 mannen en 25 vrouwen nog niet gehaald waren, ondanks het feit dat alle 144 respondenten schriftelijk waren benaderd. Van slechts een beperkt aantal hebben we een motivering gekregen aangaande de redenen om niet deel te nemen aan het onderzoek.¹⁸³

In een herhalingsronde hebben we, na overleg met de Sociale Dienst, een actievere 'wervingsstrategie' toegepast (het persoonlijk benaderen van de mensen thuis) om alsnog de door ons gestelde aantallen te kunnen realiseren. De interviewperiode duurde, inclusief herhalingsronde, tot voorjaar '88. In totaal voerden we 50 gesprekken, waarvan 28 met jongvolwassen mannen.

5.4.3 Het respondentenbelang

Het zal duidelijk zijn dat deze steekproef niet beschouwd mag worden als representatief voor het cliëntenbestand van de 24 tot en met 26 jarigen die een jaar of langer een uitkering ontvangen. Doordat de interviews op basis van vrijwilligheid werden gehouden, kan er enige vertekening optreden. Degenen, die niet wilden meedoen c.q. niet zijn bereikt, kunnen zich bijvoorbeeld hebben willen afschermen tegen het binnendringen in hun privacy (zie ook de vorige noot). De combinatie Sociale Dienst en Criminolo-

gisch Instituut kan bij deze groep een zekere terughoudendheid hebben veroorzaakt. Met name diegenen die een meer ongestructureerd bestaan leiden dan wel een meer 'criminele levensstijl' aanhangen, hebben kunnen besluiten af te zien van deelname. Zelfs al zou de steekproef een 'perfecte' afspiegeling vormen — perfect vooral in de vorm van representatief — dan nog blijft de mogelijkheid van onder- of overrepresentatie bestaan omdat we geen steekproef hebben kunnen trekken op basis van (de immers nog te construeren) levensstijlen. Vertekening is daarom nooit geheel en al uit te sluiten. Een verdedigingslijn is dan dit soort onderzoek als exploratief te bestempelen.

De redenen om aan dit onderzoek mee te doen, liepen uiteen. Sommigen vonden het van belang om mee te doen omdat ze hun eigen verhaal kwijt konden, anderen omdat ze ons meer inzicht wilden geven in de problemen en vooroordelen, waarmee ze te maken hadden en nog weer anderen hadden een combinatie van redenen.¹⁸⁴

De cadeaubon van f 25,-, zo bleek, gaf slechts bij een enkeling de doorslag. Hoewel iedereen de geste op prijs stelde, stond toch vooral de mogelijkheid van het kunnen vertellen van het eigen verhaal voorop.¹⁸⁵

Onze respondentengroep laat dus geen statistische generalisatie toe, maar moet beschouwd worden als een 'purposive sample' waarin gestreefd is naar een redelijke probleemrepresentativiteit. Gelet op de heterogene achtergronden van de respondentengroep en de uiteindelijke typologieconstructie kan mijns inziens dit streven geslaagd genoemd worden.

5.4.4 Het interviewverloop

De interviews zijn gehouden in het gemeentehuis van Drachten. Storende invloeden van eventuele thuissituaties werden daarmee voorkomen. Omdat de respondenten zelf het tijdstip konden bepalen zijn zowel overdag als 's avonds gesprekken gevoerd.

De structurering van het gesprek over hun levenslopen verliep, zoals gezegd, aan de hand van de leefwereld domeinen (gezin, school/werk, vrije-tijd en relaties) en de drie socialisatiefasen. Meestal werd begonnen met het vragen naar vroege gezinservaringen en de lagere school. De eventuele spanningen van het eerste moment ebden snel weg, een soort normalisering van het interviewverloop. Vervolgens werden de adolescentiejaren aangesneden en kwamen we na verloop van tijd uit bij hun huidige posities en ervaringen. Daarna kwamen dan de vragen met betrekking tot zelfbeeld, maatschappijbeeld en toekomstverwachtingen aan bod.

Door het flexibele gebruik van de thema's in de gehanteerde check-list kwamen bepaalde onderwerpen eerder aan bod of werden meer uitgediept. Ook de 'persoonlijkheid' van de geïnterviewde, zijn/haar levenservaringen, verbalisatiemogelijkheden, openheid, herinneringsvermogen e.d., speelden een rol in de relatie interviewer-geïnterviewde en bepaalden dientengevolge mede het gespreksverloop. Sommige respondenten moesten afgeremd worden, terwijl bij anderen steeds weer nieuwe stimuli moesten worden

toegediend. Het interview benaderde, zij het meer systematisch, het karakter van (uitvoering) alledaagse gesprekken (zie bijvoorbeeld Briggs, 1986; Fontana en Frey, 1994).¹⁸⁶

De indruk bestaat dat bij diegenen die mee deden er weinig sprake was van terughoudendheid, ook bij die onderwerpen, die meer in de privé-sfeer en/of gevoelig lagen.¹⁸⁷

De lengte van de interviews speelde daarbij wellicht ook een rol. Gemiddeld duurden de gesprekken meer dan drie uur. Al met al waren de sessies voor zowel geïnterviewde als interviewer behoorlijk uitputtend.¹⁸⁸

Tegen het op band opnemen van het interview had niemand bezwaar. Zeker niet na onze uitleg en het (nogmaals) geven van garanties met betrekking tot uitwerking en gebruik.¹⁸⁹

5.5 De verwerking van de interviews

De op band opgenomen interviews zijn integraal uitgewerkt, op schijf gezet en geprint.¹⁹⁰ De interviews kunnen nu worden beschouwd als 'teksten'. Vervolgens werd, om het geheel enigszins overzichtelijk te houden, van iedere respondent een beknopte samenvatting gemaakt, een geordende weergave van de levensloop en opvallende punten daarbinnen: de zogenaamde profielschets. Een profielschets is als het ware een gesystematiseerde samenvatting van het interview aan de hand van een chronologische lijn, ervaringen gekoppeld aan socialisatiefasen, en een samenvatting van het geheel aan opvattingen en ideeën in de vorm van zelfbeeld, maatschappijbeeld en toekomstbeeld. Deze profielschetsen staan beschreven in bijlage IV in: Miedema, 1993.

Gezien de specifieke eisen van het (kwalitatieve) onderzoek is daarna door Edgar de Bie enige tijd besteed aan het ontwikkelen van een bruikbaar 'computerprogramma' om de omvangrijke protocollen (gemiddeld zo'n 60 pagina's) gemakkelijk toegankelijk te maken. Dit programma maakte een 'codering' van de interviews noodzakelijk. De interviews werden onderverdeeld in blokken op basis van onderwerp en socialisatiefase en voorzien van een trefwoord (code). Met behulp van de computer werd het mogelijk om de levenslopen te ordenen aan de hand van het ontwikkelingssociologisch model. Door deze ordening, op basis van de drie socialisatiefasen en de positie-figuraties met betrekking tot ervaringen in de verschillende domeinen van gezin, school/werk en vrije tijd, kregen we, zoals al gezegd, de beschikking over gesystematiseerde levenslopen, de biografieën. Deze vormden de basisverzameling voor verdere interpretatiestappen.

5.6 De analyse

Het analyseren van de interviews kon nu een aanvang nemen. Doordat Edgar de Bie en ikzelf de interviews afgenomen en uitgewerkt hebben, waren we al in grote lijnen vertrouwd met het materiaal en ontwikkelde zich, nog gedeeltelijk intuïtief, een aantal analyselijnen. Na gedetailleerde kennisname van de interviews, lezen en herlezen op

individuele basis, werden, zoals al vermeld, korte samenvattingen — de profielschetsen — opgesteld. Door het onderling vergelijken daarvan, overeenstemmingen en verschillen doordenken en het materiaal opnieuw bekijken, werden de eerste contouren van de te construeren typologie zichtbaar.¹⁹¹ Voordat het echter zover was, verstreek er nog al wat tijd met het uitproberen van verschillende gezichtspunten en het integreren van relevante visies. De moeilijkheid daarbij was individugebonden ervaringen ('non-normatieve life events') te ontkoppelen van categoriale elementen. Immers, niet langer stonden individuele biografieën en maatschappelijke perspectieven centraal, maar ging het om boven-individuele (categoriale) kenmerken. Bij deze stap speelt de 'subjectiviteit' van de onderzoeker(s), zijn (hun) interpretatie(s), een belangrijke rol. Ook dat is een reden om vrij uitvoerig stil te staan bij de verschillende analysestappen.

De volgende stap was deelverzamelingen (gehomogeniseerde categorieën) te onderscheiden. Deze deelverzamelingen stonden op overeenkomsten (familiegelekenissen) en vormden de eerste aanzet voor een empirische typologieconstructie en de theoretische onderbouwing daarvan. Daarbij werden in twijfelgevallen steeds weer de oorspronkelijke interviews geanalyseerd waardoor de criteria aangescherpt werden. In deze bewerkingsstap, het analyseren op categoriaal niveau, werd gebruik gemaakt van, wat we genoemd hebben, voorbeeldrespondenten. Deze vormden als het ware de meest uitgesproken exponenten voor de te construeren typen. Men zou het gebruik daarvan kunnen zien als een heuristisch hulpmiddel om in- en uitsluitingscriteria te ontwikkelen voor de te onderscheiden typen. Uiteindelijk ontstond een indeling van duidelijk van elkaar te onderscheiden subgroepen respondenten, waarin bovendien alle respondenten inpasbaar bleken te zijn. Het analyseproces van de minimale/maximale vergelijkingsmethode loopt dan ten einde. Om een dergelijke, hoofdzakelijk empirische, indeling te kunnen funderen, moet gezocht worden naar een sociologisch relevant theoretisch verklarende model. Of andersom geformuleerd, het theoretisch ontwikkelings-sociologisch model uit voorgaande hoofdstukken moet nu empirisch gesubstantieerd worden.

5.7 Het analysemodel

De door ons onderzochte respondenten met een uitkering maken weliswaar deel uit van een statistische categorie — met als achtergrondkenmerken: blank, jongvolwassen, langdurig werkloos, mannen, wonend in een middelgrote stad — maar ze vormen geen inhoudelijk-sociologische categorie. Daarvoor is de categorie te heterogeen samengesteld; ze verschillen op wezenlijke punten door uiteenlopende gezinsachtergronden, milieu-kenmerken, opleiding en werkervaringen, werkloosheidsbelevingen, fase van gezinsvorming en handelingsstrategieën (zie bijvoorbeeld ook Spruit, 1984: 90; De Bie en Miedema, 1990).

Naast kenmerkende verschillen bestaan er ook kenmerkende overeenkomsten tussen bepaalde respondenten. Vraag is nu op welke overeenkomsten gelet moet worden om

te kunnen komen tot een uiteindelijke constructie van typen levensstijlen. Daarvoor moet ik terugrijpen op de vraagstelling: de relatie werkloosheid en al dan niet delinquent handelen. Het belang en de beleving van werk en werkloosheid is daarmee al gegeven, eveneens als het belang van een bepaalde overlevingsstrategie. Behalve het soort arbeidsethos en bepaalde vormen van handelingsstrategieën, lopend van respectabel tot delinquent, is daarnaast nog op andere onderscheidende criteria gelet. Tezamen moeten deze criteria coherente clusters van kenmerkende levensstijlaspecten uitdrukken. In de definitieve analyse moeten deze clusters de oorspronkelijk geschetste contouren van de typologie inhoudelijk van elkaar afgrenzen.¹⁹² Deze clusters vormen met andere woorden de organiserende discoursprincipes, die vorm en inhoud geven aan specifieke levensopgaven en dus aan levensstijlen. Er is ondermeer aandacht besteed aan: onderwijsoriëntatie, arbeidsethos, familiegecentreerdheid vs jeugdgecentreerdheid dan wel subjectgecentreerdheid, belangrijke anderen, inbedding vrije-tijd, uitkeringsafhankelijkheid en financiële situatie, relatie met uitkeringsinstanties en oplossingsstrategieën. Naast deze onmiddellijke ervaringen is tevens aandacht besteed aan de onderscheiden discourscomponenten: sociale identiteit, maatschappijbeeld en toekomstbeeld. Deze drie, analytisch van elkaar te onderscheiden, componenten zijn op hun beurt weer 'assemblages' van onderling samenhangende elementen. Zo wordt bij de sociale identiteit gelet op: klasse-, leeftijd, en seksepositie, referenties naar 'wij-en-zij' onderscheidingen, contrasten andere levensstijlen, perspectieven op werk, werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid enz. Bij het maatschappijbeeld passeren eveneens meerdere elementen de revue, bijvoorbeeld: opvattingen over de rechtvaardigheid van de samenleving (ongelijkheidsverschillen, inkomens- en machtsongelijkheid, maatschappelijke tweedeling, positie van werklozen en uitkeringsgerechtigden, bezuinigingsmaatregelen), politieke issues en het politieke bedrijf, stemgedrag, opvattingen over en tolerantie naar andere maatschappelijke categorieën, criminaliteit, politie en justitie, maatschappelijke veranderingen en bedreigingen. In het toekomstbeeld komen zowel de persoonlijke toekomstverwachtingen en nog te realiseren levensopgaven aan bod als verwachtingen betreffende de ontwikkelingen van de samenleving.

5.8 Aanzetten voor een typologie

Een eerste, tentatieve afbakening op basis van literatuur, eerder onderzoek en empirisch materiaal zal nu gegeven worden. In deze afbakening wordt enerzijds aandacht besteed aan de verschillende betekenissen, die werk en werkloosheid kunnen inhouden en anderzijds aan oplossingsstrategieën, die kunnen lopen van legaal tot illegaal. De constructie van de definitieve typologie komt in de volgende paragraaf aan bod.

De betekenissen van werk en werkloosheid worden in eerste instantie gekoppeld aan een differentiatie in arbeidsethos. Verschuivingen in het arbeidsethos leiden tot herdefineringen van werk en dus van het logisch complement werkloosheid.

Op basis van het materiaal kon ik, vooralsnog exploratief, meerdere vormen van arbeidsethos onderscheiden. Aspecten daarbinnen zijn ondermeer: arbeidsoriëntatie,

kwalificaties/diploma's, arbeidsmarktsegment, in- en extrinsieke werkaspecten, zoekgedrag en sollicitatie-inspanningen. Wanneer ik de respondenten probeer te plaatsen aan de hand van een indeling in soorten arbeidsethos dan ziet de verdeling er als volgt uit:

I: *-Een traditioneel marginaal bezigheidsethos* (kenmerken: geen duidelijk omliggende beroepsoriëntatie, geringe opleiding op hooguit LBO-niveau, werkervaringen met secundaire arbeidsmarkt/ongeschoold werk, overleven door 'hosselen' en uitkering als basisinkomen);

II: *-Een traditioneel marginaal arbeidsethos* (kenmerken: arbeidsoriëntatie van met de handen werken, lage opleiding, instrumentele werkhouding (geld verdienen), ongeschoold werk met veel baanwisselingen, secundaire arbeidsmarkt, werkvloercultuur);

III: *-Een traditioneel handarbeidersethos* (kenmerken: arbeidsoriëntatie van praktisch bezig zijn, lagere beroepsopleidingen, semi-geschoold werk op primair/secundair segment arbeidsmarkt, werkvloercultuur, geen carrièreperspectief, werken is geld verdienen);

IV: *-Een ambachtelijk handarbeidersethos* (kenmerken: arbeidsoriëntatie op primaire arbeidsmarkt, investering in opleiding en vaardigheden als geschoold vakman, relatief gering carrièreperspectief, evt. bijscholing, werken zowel in- als extrinsieke aspecten);

V: *-Een defensief midden-klasse arbeidsethos* (kenmerken: opleiding voor witteboorden beroep, primaire arbeidsmarkt, administratieve sector en dienstverlening, inkomen als status, handhaving kenmerken van milieu van herkomst in materieel en cultureel opzicht);

VI: *-Een alternatief modern bezigheidsethos* (kenmerken: relatief hoog opgeleiden, middenklasse-achtergronden, vraagtekens bij nut opleiding, afwijzing economische (kapitalistische) marktverhoudingen en regulier arbeidsbestel, bezigheden in eigen regie, kleinschalig, eventueel eigen bedrijf, idealistisch, uitkering als basisinkomen).

Deze eerste, nog voorlopige, indeling van soorten 'arbeidsethos' hangt in sterke mate samen met het milieu van herkomst (de gezinssituatie thuis, de klassepositie) en het niveau van de gevolgde opleiding (het kunnen beschikken over sociaal, cultureel en onderwijskapitaal). In eerste instantie kwam ik zelfs tot een indeling in negen typen. Een aspirerend arbeidsethos, een professioneel arbeidsethos en een modern (calculerend) bezigheidsethos bleken evenwel slechts een 'vullingsgraad' van één respondent te hebben en dezen zijn, na heranalyse, alsnog in een van de andere typen ondergebracht. De aldus overgehouden, relatief fijnmazige differentiatie, vormt een eerste basis voor de constructie van de typologie.

Een tweede analyselijijn is die van de oplossingsstrategieën geweest. Deze strategieën (coherente handelingspatronen om ervaren problemen en contradicties het hoofd te bieden) worden onderscheiden in respectabele/legale (conform aan dominante normen) dan wel delinquente/deviante.

Als ik het bij het rechte eind heb, en dat moet straks uit een aangescherpte analyse blijken, dan is er een samenhang tussen arbeidsethos en oplossingsstrategie. En wel in die zin, dat bepaalde oplossingsstrategieën typerend zijn voor, passend zijn bij een bepaald type arbeidsethos en andere daardoor of uitgesloten worden of geleegenheidsoplossingen zijn door specifieke omstandigheden (vergelijk bijvoorbeeld Raaijmakers, 1986).¹⁹³

In respectabele oplossingen wordt zwart werken afgewezen evenals uitkeringsfraude en (vermogens)delinquentie ('jatten, stelen'). Een onderscheid zou kunnen worden aangebracht in geïnternaliseerde respectabiliteit/morele overtuigingen ('fout is fout'), instrumentele respectabiliteit (sociale controle, angst voor reputatieverlies, pakkans) en opportunistische respectabiliteit (kosten/baten analyse, termijnperspectief, geleegenheidsstructuur en risicoperceptie).

Deviantie oplossingsstrategieën, waarin deviantie als cultureel verzet, provocatie kan worden gezien, zijn geworteld in marginale en afwijkende (jeugd)subculturen, bijvoorbeeld die van punkers, krakers, aanhangers van nieuwe sociale bewegingen.

Delinquentie als oplossing tenslotte kan leeftijdsgebonden zijn (uit de hand gelopen vormen van deviantie, marginale subculturen), maar ook instrumentele of compenserende delinquentie (verwervingscriminaliteit als aanvulling op de uitkering), militante delinquentie (criminaliteit als afwijzing maatschappelijke orde) of carrière delinquentie (delinquentie als alternatieve maatschappelijke carrière). Naast (il)legale oplossingsstrategieën zijn ook nog andere uitkomsten mogelijk als vormen van aanpassing, bijvoorbeeld cultureel verzet, sociaal isolement, marginalisering, radicalisering dan wel apathisering e.d.

Factoren, die daarin mee spelen, zijn ondermeer: socialisatiefase, vervlechtingen in netwerken en groepsstructuren, eigen (morele) overtuigingen, sociale controlemechanismen, geleegenheidsstructuren en rationele afwegingen (kosten- en batenanalyse).

Uiteraard zijn dergelijke typeringingen als een eerste aanzet nog vrij globaal. De redenen en de rationaliteit van vormen van handelen komen nauwelijks aan bod. In de definitieve constructie en de beschrijving van de typen zal op een en ander dieper ingegaan worden. Op elkaar betrokken geven deze beide hoofdassen (vormen van arbeidsethos, vormen van oplossingen) de eerste contouren van een typologie van levensstijlen van werkloze jongvolwassen mannen.

5.9 De definitieve typologie van levensstijlen

De dimensies, die in eerste aanleg gebruikt zijn bij de constructie van de typologie zijn die van het arbeidsethos en van oplossingsstrategie (het continuüm van respectabiliteit (conventionaliteit, conformisme) en deviantie/delinquentie). Op grond van deze, in kwalitatief opzicht verschillende, dimensies werden de contouren van de typologie zichtbaar. Om de verschillen tussen de onderscheiden typen verder inhoudelijk te duiden, worden nu de discoursen in de analyse betrokken. Onderscheidende criteria zijn daarbij het relatieve belang van de verschillende levensopgaven — als positiemarkering

(‘rites de passage’) met betrekking tot het belang van het realiseren van een volwassen status in maatschappelijk opzicht — en de maatschappelijke positiebepaling (stellingname) ten opzichte van de (waarden en normen van de) dominante cultuur. De daarmee verbonden oriëntaties zijn reeds aan bod gekomen. Deze organiserende discoursprincipes worden geplaatst in een ontwikkelingssociologisch kader en geven als zodanig het collectieve biografische ontwerp. Op deze wijze ben ik gekomen tot de uiteindelijke zes typen levensstijlen van werkloze jongvolwassen mannen. Deze werkwijze beoogt meer dan het alleen presenteren van een simpele classificatie; door de ‘multidimensionaliteit’ worden nu alle relevante organiserende principes onderling en systematisch met elkaar in verband gebracht en ontstaan er eenduidige typen levensstijlen, met ieder voor zich specifieke constellaties van socialisatietrajecten, discourscomponenten en handelingspraktijken.

Opmerkelijk is dat nu ook veel sterker het belang (of de afwezigheid) van de verzorgingspositie (relatie, kinderen, kostwinnersrol) blijkt. Deze dimensie vormt zagezegd een derde differentiërende factor in de constructie van de typologie. De consequentie van een en ander is dat ik de oorspronkelijke typelabels daarop heb aangepast. De oude omschrijving staat tussen haakjes achter de nieuwe type aanduidingen.

De 28 respondenten zijn uiteindelijk verdeeld over volgende zes typen:

Type I: *De levensstijl van alleenstaande jongvolwassen mannen met een uitkering, een traditioneel marginaal bezigheidssethos en genormaliseerde vormen van delinquentie* (oud: een traditioneel marginaal bezigheidssethos);

Type II: *De levensstijl van jongvolwassen mannen met een uitkering, een traditioneel marginaal arbeidsethos, gezinsverantwoordelijkheid en een laveren tussen conformisme en delinquentie* (oud: een traditioneel marginaal arbeidsethos);

Type III: *De levensstijl van jongvolwassen mannen met een uitkering, een traditioneel handarbeiderssethos met vrije-tijdsdelinquentie: traditioneel respectabele arbeiders* (oud: een traditioneel handarbeiderssethos);

Type IV: *Jongvolwassen mannen met een uitkering met een handarbeiderssethos in een respectabele en gezinsgecentreerde levensstijl* (oud: een ambachtelijk handarbeiderssethos);

Type V: *De levensstijl van jongvolwassen mannen met een uitkering met een defensief midden-klasse arbeidsethos en overwegend respectabel* (oud: een defensief midden-klasse arbeidsethos);

Type VI: *Jongvolwassen mannen met een uitkering met een non-conformistische levensstijl* (oud: een alternatief modern bezigheidssethos)

De verdeling van de respondenten over de typen is als volgt:

Type I:	2 respondenten — R08 en R41
Type II:	3 respondenten — R17, R33 en R42
Type III:	10 respondenten — R03, R28, R29, R31, R35, R36, R37, R40, R44 en R46
Type IV:	4 respondenten — R10, R15, R20 en R24
Type V:	5 respondenten — R02, R06, R13, R19 en R32
Type VI:	4 respondenten — R07, R14, R16 en R18

In principe zou ik de typologie ook hebben kunnen baseren op 4 'basis'-typen:

- Type A (type I en type II): de marginalen van de onderklasse
- Type B (type III en type IV): de overwegend respectabele arbeidersklasse
- Type C (type V): de respectabele midden-klasse
- Type D (type VI): de culturele rebellen

De typen A, B en C blijken duidelijk geworteld te zijn in klasse-subculturen, terwijl type D elementen combineert van meer radicale (jeugd)subculturen en nieuwe sociale bewegingen.

Ik heb evenwel besloten om de typologie te baseren op de oorspronkelijke 6 typen. Hoewel een typologie in eerste instantie is bedoeld om de verschillen te benadrukken maakt bovenstaande reductiemogelijkheid reeds duidelijk dat sommige typen een redelijke mate van overlapping kunnen vertonen in socialisatietrajecten, discourscomponenten en handelingspraktijken. De eis van uitsluiting dwingt evenwel tot het trekken van wel omliggende demarcatielijnen. Op basis van deze aangescherpte analyse worden relevante verschillen sterker geaccentueerd dan eventuele overeenkomsten, ook al is de consequentie af en toe een lage vullingsgraad (cf. Bourdieu, 1984).¹⁹⁴

Het gegeven, dat de meeste typen hooguit op vijf respondenten zijn gebaseerd, doet de vraag oprijzen in welke mate deze typen empirische geldigheid hebben: zijn ze wetenschappelijk objectief en generaliseerbaar of zijn ze artefacten van de gehanteerde benadering dan wel methode? Bij een grootschaliger onderzoek c.q. een meer selectief gerichte doelgroepenkeuze (vergelijk onze oorspronkelijke benaderingsopzet), had ik ongetwijfeld ook bij de minder veel voorkomende typen een hogere vullingsgraad kunnen realiseren. Dergelijke bezwaren zijn inherent aan levensstijlanalyse als vorm van (relatief kleinschalig) kwalitatief onderzoek, maar laat onverlet dat de geconstrueerde typen inzicht geven in de wijzen waarop categorieën hun, al dan niet problematische, werkelijkheid beleven.

5.9.1 Van een descriptieve naar een meer analytische benadering: het gebruik van ideaal-typen

Per type levensstijl zal straks in deel II een uitgebreide samenvatting worden gegeven. Daarna zal ik, eveneens in deel II, een meer abstracte ideaal-typering van de onderscheiden typen presenteren. Tot slot worden dan in deel III de levensstijlen onderling vergeleken op de betekenissen, die respectabiliteit dan wel deviantie/delinquentie daarbinnen hebben. Langs deze (om)weg wordt alsnog de onderzoeksvraag beantwoord.

Hoewel de typen dus worden gedragen door empirische referenties, de beschrijving en analyse van levensverhalen van de onderzochten binnen een collectief raamwerk, kunnen ze als ideaal-typische constructies samengevat worden. Het begrip ideaal-type is ontleend aan Weber ('Idealtypus').¹⁹⁵

Door het gebruik van ideaaltypen in Weberiaanse zin is de analyse op een hoger, categoriaal, abstractieniveau gekomen. Het gegeven dat sommige typen zich slechts baseren op enkele respondenten, wordt in de ideaal-typische constructie genegeerd. Ook al baseert het ideaal-type zich bijvoorbeeld op de levensstijl van slechts twee respondenten, dan is het nog mogelijk over: meer of minder, de meesten of enkelen, vaak of weinig, te praten, al blijft daarover natuurlijk discussie mogelijk. Het gaat immers om de relevantie van specifieke kenmerken; de frequentie daarvan vormt weliswaar een indicatie, maar de vermeende gegeneraliseerde theoretische betekenis is eerder doorslaggevend dan exacte empirische verdelingen.¹⁹⁶ Dergelijke conclusies worden ondersteund door zowel eerder onderzoek als literatuurbevindingen.

Mogelijke handelingsalternatieven — aanpassing-resignatie-verzet; conformisme-deviantie-delinquentie; integratie-isolement-marginaliteit e.d. — kunnen tegen deze achtergronden begrepen en op elkaar betrokken worden.

5.10 Discoursanalyse: theoretische noties

Dit onderzoek kan, zoals al meermalen aangegeven, geplaatst worden in de traditie van naturalistisch onderzoek, waarin de biografische verhalen (vorm, inhoud, expressie) van respondenten een centrale plaats innemen. De talige analyse/interpretatie van dergelijke levensverhalen wordt gewoonlijk aangeduid met termen als conversatie- of discoursanalyse.¹⁹⁷ In tegenstelling tot taalanalyse sec gaat het hier vooral om de contextuele inbedding; deze geldt niet alleen de gesprekscontext (bijvoorbeeld de relatie interviewer en onderzochte, gespreksverloop door de thematische aansturing van onderzoeksvragen)¹⁹⁸, maar nog meer de leefwereldcontext, waarbinnen dergelijke verhalen gesitueerd en gestructureerd moeten worden. Biografische ervaringen, verklaringen voor wijzen van handelen, opvattingen en rechtvaardigingen krijgen binnen dergelijke verhalen hun temporele en contextuele samenhang en compleetheid, hun eigen logica.¹⁹⁹ De leefwereld (eigenlijk: de verschillende leefwereld domeinen) is dus het vlak waarop de onderzochte zijn levensloop en bijbehorende alledaagse theorie ontwikkelt en gestalte geeft. Het dynamisch karakter van ontwikkeling en vormgeving verwijst rechtstreeks

naar het belang van socialisatieprocessen, waarin betekenisgeving centraal staat; in de tijd gezien een proces van voortdurend leren, anticiperen, interpreteren, reconstrueren. De uitkomsten van dergelijke processen zijn — hoewel tot op zekere hoogte individueel of subjectief — inherent sociaal van aard. Hun inhoud is immers verbonden met interactie en communicatie over en socialisatie in betekenissen (typificaties van talige betekenissen), hun relevantie, bruikbaarheid, authenticiteit, geldigheid en adequaatheid. Daarin staan (inter-subjectief) gedeelde verwachtingen c.q. normaliteitsaannames op de voorgrond; de zogenaamde niet-problematische ervaringshorizonten van discoursdeelnemers en hun 'real life encounters' met anderen. Wanneer dagelijkse routines versplinterd worden door niet verwachte gebeurtenissen — 'life events' als bijvoorbeeld werkloosheid — dan bieden deze voor de onderzoeker een mogelijkheid om vanzelfsprekendheden die niet langer vanzelfsprekend zijn scherper te belichten, om contradicties zichtbaar te maken en nieuwe aanpassingen in kaart te brengen.²⁰⁰

In het analyseproces worden relevante leefwereldervaringen — in dit onderzoek aan de hand van interviewfragmenten (citaten)²⁰¹ — vanuit het perspectief van de onderzochten geïnterpreteerd door te kijken naar de (sociale) betekenissen daarvan. Een leefwereldervaring wordt niet als losstaand element of feit sec gezien, hoewel het als anekdote zo wel kan worden verteld, maar als relationeel onderdeel van een gestructureerde ervaringswereld, verwerkt tot een coherente alledaagse theorie langs lijnen van de levensloop. Data spreken niet voor zichzelf, maar zijn altijd geïnterpreteerde feiten. Interpretatie baseert zich daarbij op bepaalde vooronderstellingen en is dus een vorm van reductie omdat andere interpretaties uitgesloten worden. Je kunt natuurlijk een gegeven vanuit meerdere standpunten analyseren, maar dan is er sprake van perspectiefwisseling, het gebruik maken van een andere set vooronderstellingen. Een interpretatie moet dus binnen een bepaald interpretatiekader passen. Binnen een dergelijk, veelal gelaagd, interpretatiekader worden de verschillende interpretatiebrokstukken op elkaar betrokken — gesynthetiseerd en verdicht ("thick description", Geertz, 1973: 27-28) — en coherent gemaakt. Een discours vormt een dergelijk interpretatiekader; de redenen die een discoursparticipant geeft op individueel niveau — en waarop hij aangesproken kan worden -krijgen pas geldigheid, wanneer ze door de andere deelnemers aan het discours, op sociaal of relationeel niveau, als geldig worden beschouwd. Dit laat natuurlijk een zekere speelruimte voor afwijkingen, bijvoorbeeld omdat ze beargumenteerd kunnen worden, die incidenteel voorkomen of behoren tot de vrijheidsgraden van de persoonlijke levenssfeer.

Risico daarbij is dat het interpretatieproces in zekere zin tautologisch wordt. Het citaat vormt als afzonderlijk element tegelijkertijd onderdeel van een groter geheel en deze zijn wederzijds op elkaar betrokken. Het gekozen voorbeeld als onderdeel van een groter patroon veronderstelt tegelijkertijd dat patroon als verklaringsachtergrond. Alternatieve verklaringen blijven dus altijd mogelijk. Onderzoekers hebben immers niet rechtstreeks toegang tot de cognitieve structuren (denksystemen) van de geïnterviewden en de vraag blijft of het gekozen interviewcitaat/taalfragment indicatief is voor het (individueel) cognitief functioneren zoals verondersteld. De 'black-box' van denkstruc-

turen wordt bij benadering gelijkgesteld aan de door de onderzochte vertelde 'common-sense' theorieën en verklaringen voor het handelingspatroon. Daarin is taal het analyse-medium.²⁰² Door het verklaringsniveau op discoursniveau²⁰³ te plaatsen, staat vooral het gemeenschappelijke (of vergelijkbare termen als: boven-individuele, gedeelde, inter-subjectieve, collectieve, sociale) binnen alledaagse (standaard) typificaties centraal. De keuze van een interviewfragment als discours specifiek veronderstelt dat het als niet-ambigu (maar representatief) voorbeeld gebruikt kan worden.²⁰⁴

Probleem daarbij is hoe de tweede-orde logica (de reconstructie door de onderzoeker) correspondeert met de eerste-orde logica van de onderzochte zelf. In tegenstelling tot de etnomethodologie gaan we er vanuit dat het mogelijk is om te komen tot meer generaliserende uitspraken.²⁰⁵ Selectie van fragmenten is een gesystemiseerd proces; steeds probeert de onderzoeker een onderscheid aan te brengen in 'idiosyncratische' (individueel-gebonden, non-normatieve) ervaringen/taaluitingen en sociale aspecten, die gedeeld worden met, en begrepen worden door, andere discoursparticipanten als normatief gestructureerd.²⁰⁶ En analoog, dat ook de onderzoeker voor zichzelf vindt dat het gekozen taalfragment voldoende duidelijk is (in laatste instantie door de lezer dan wel door het forum controleerbaar). Duidbaar in die zin dat het gebruikte interviewfragment een verwijzing inhoudt naar, een illustratie is voor, een, binnen de context van een levensstijl, representatieve collectieve ervaring en zicht biedt op een specifieke discoursregel. In die zin wordt er dus een relatie voorondersteld tussen specifieke contexten en specifieke discourses (inbedding, referentie, correspondentie, interpretatie) en vice versa. De impliciete ('logische' of rationale) structuur van een discours wordt zichtbaar gemaakt door het analyseren van (competent gebruik van) alledaagse ervaringsregels, die gedeelde (sociale) geldigheid hebben (deze verwijzen immers naar situaties, onderwerpen, relaties die herkenbaar en vanzelfsprekend zijn, niet ter discussie staan). Deze regels vormen als het ware de (contextuele) normen van een discours, die concreet en relevant worden (empirische geldigheid hebben) in interpretatieve processen van interactie en communicatie (zie ook 4.3). Nu is natuurlijk niet iedere regel even relevant; de regelstructuur van een discours — willen deelnemers daaraan competent kunnen participeren — heeft een zekere coherente gelaagdheid, een dieptestructuur, waarbij sommige regels meer basaal of fundamenteel zijn dan andere. Regels waarvoor geldt dat er weinig individuele vrijheidsgraden zijn — in die gevallen is er meestal sprake van een grotere sociale druk tot discoursconformiteit — en/of die algemene instemming genieten, kunnen worden opgevat als 'organiserende principes'. Deze fungeren, impliciet of expliciet, als constituerende regels voor sociale praktijken — handelen als regelgeleid en voorspelbaar fenomeen — en geven, indien gevraagd, vorm en inhoud aan talige uitspraken daarover (redenen, motieven, excuses voor afwijkingen van standaardpraktijken etc.). Net zo als het handelen is ook het formuleren van verklaringen voor het handelen meestal een routinematig gebeuren. In die zin is de interviewcontext afwijkend van alledaagse interacties tussen leden van een discours, omdat men in een interview er naar streeft stilzwijgende noties geëxpliciteerd te krijgen (de terugkerende 'waarom-vragen'), deze te evalueren en eventueel te bekritisieren e.d. In dergelijke gesprekken is het vanzelfsprekende ('the common sense') dus minder vanzelf-

sprekend door een meer doorvragende, soms confronterende houding, maar ook hier is het doel om te komen tot een 'common understanding' en 'shared agreement' (cf. Garfinkel, 1967). De interviewcontext als conversatie(-uitwisseling) tussen onderzoeker en onderzochte veronderstelt dat beide deelnemers verwachtingen hebben over elkaar (in de rol van onderzoeker en onderzochte), elkaar respecteren, het doel van het gesprek delen (primair inzicht krijgen in de werkloosheidsbeleving van de onderzochte) etc. (cf. Wootton, 1975: 64). Het ligt niet in de bedoeling om onderliggende (deel)conversatiestructuren als 'turn-taking', 'mishearings' en 'misunderstandings' etnomethodologisch te analyseren en te formaliseren.²⁰⁷ Hier staat vooral de analyse van betekenissen voorop, waarin recht wordt gedaan aan de totale structuur van het gesprek. Door verschillende episodes, thema's en onderwerpen op elkaar te betrekken dan wel tegenover elkaar te zetten, probeer ik op het spoor te komen van relevante gemeenschappelijke noemers — organiserende principes van een specifiek discours. Een vraag blijft daarbij of de genoemde motieven echte motieven zijn of omhelsde ('espoused') motieven (sociaal wenselijke antwoorden, impressie management), bijvoorbeeld om een goeie indruk te maken op de interviewer.²⁰⁸ Een andere mogelijkheid is het delinquent handelen te legitimeren door een beroep te doen op motieven verbonden met neutralisatie- en rationalisatie-technieken (cf. Sykes en Matza, 1957; Meier, 1989: 272-273).²⁰⁹ Het gaat dus om de vraag wanneer geuite motieven geldige of niet-geldige verklaringen zijn voor de onderzoeker (in eerste instantie als gespreksdeelnemer aan de conversatie, dan wel in tweede instantie als analysant). Kan ik, om het anders te formuleren, de 'bewijsvoering' om ze als adequaat of niet-adequaot, waar of niet-waar te zien voldoende overtuigend maken naar de lezer/het forum toe. In laatste instantie kan ik daar geen uitspraak over doen, maar als verklaringen elkaar niet tegenspreken, overtuigend en authentiek zijn, dan is het vertrekpunt in de analyse de gefundeerde aanname dat uitspraken als waarachtig geaccepteerd mogen worden en dat ze antwoord en inzicht geven op gestelde vragen.

Wil ik uitspraken beschrijven en analyseren/classificeren als passend binnen een specifiek discours dan moet ik langs inductieve weg de gemeenschappelijke elementen — de organiserende principes — aan laten sluiten bij de relevantiestructuren van de onderzochten (Cicourel, 1973; Glaser en Strauss, 1967).²¹⁰ Daarbij moet ook aandacht worden besteed aan negatieve gevallen. De werkelijkheid is niet altijd even fraai geordend als de onderzoeker graag wil aannemen, maar soms weerbarstig en tegenstrijdig. Het blijft een schipperen tussen casuïstiek en het streven naar meer abstracte generalisaties.

5.11 Discoursanalyse: de analysemethode

Het interpretatieproces van de interviewprotocollen — in eerste instantie dat van het volledig uitgeschreven en gsystematiseerde interview van een individuele respondent (de eerste stap voor 'within-case analysis' of 'explicative interpretation'), vervolgens dat van vergelijkingen in de verzameling van alle interviews (de overstap naar 'cross-case analysis' of 'comparative generalization') -kent meerdere stappen en niveauovergangen.²¹¹ Deze zijn reeds aan bod gekomen: het opstellen van respondentenprofielen,

het gebruik van voorbeeldrespondenten, de comparatieve methode, dimensies voor de constructie van een typologie, enz. Om recht te doen aan de eis van theoretisch-metho- dische verantwoording en de aspectrijkdom van het materiaal — de gedetailleerde beschrijvingen van levenslopen -, is eerder gekozen voor twee presentatiewijzen: een meer ideaal-typische (Miedema, 1993) en een meer descriptieve (Miedema, 1994).

In deze publikatie staat vooral de methode van 'close-reading' of 'in-depth analysis' voorop, maar nu met name geconcentreerd op het niveau van discoursen als sociale regel- en kennissystemen. Vragen daarbij zijn: wat is discours specifiek en waarom is het discours specifiek?

Dit laatste element vooronderstelt een theoretische duiding, waarbij kenmerken en posities van de discoursleden als achtergrond fungeren. In deze duiding kunnen meer functionele, causale en 'historische' verklaringen in elkaar overvloeien. Een dergelijke analyse moet uiteindelijk leiden tot een meer macro-sociale inbedding; de maatschappelijke voorwaarden voor de (re)productie van discoursen. Dit aspect wordt in deel III verder uitgewerkt.

Discoursspecifiek kan verwijzen naar discouselementen vanuit verschillende bron- nen/oorsprongen: het ouderlijk milieu (specifieke klassediscoursen/klassesubculturen), relationele netwerken van leeftijdgenoten ('peers') en specifieke activiteiten (vrije- tijdsdiscoursen, jeugdsubculturen), formele discoursen en hun informele tegenhangers (bijvoorbeeld de institutionele werksetting en de 'werkvloercultuur', school en leerlin- genculturen), de verhouding tot het culturele dominante systeem en institutionele sub- systemen als GAB en GSD, en meer algemene maatschappelijke ontwikkelingen in sociaal-cultureel en sociaal-economisch opzicht. Hoe deze uiteenlopende elementen worden geïntegreerd (of relatief autonoom blijven) verwijst naar het coördinatievermogen van een discours met betrekking tot in- of uitsluiting van diverse regelsystemen, het vermogen van het toepassen van contextuele differentiatie (verschillende 'rollen'/po- sities in verschillende settings) en het vermogen om te gaan met factoren als hetero- geniteit/complexiteit/ambigüiteit dan wel homogeniteit/reductie/eenduidigheid. In die zin zijn discoursen te onderscheiden op, soms elkaar overlappende, dimensies als: traditioneel — modern, individualistisch — collectivistisch, gesloten — open of respon- sief, lokaal — kosmopolitisch, respectabel — deviant/delinquent. Onderverdelingen die daar weer binnen passen zijn bijvoorbeeld: seksespecifiek — sekseneutraal, materieel — niet-materieel, politiek betrokken — niet-politiek betrokken, tolerant — intolerant, enz. Hoewel deze dimensies worden gepresenteerd als polariteiten, vormen ze geen dichotomie maar een continuüm van meer naar minder; er is immers geen sprake van van te voren geformuleerde, elkaar uitsluitende antwoordcategorieën. Een dergelijke opsomming suggereert enerzijds dat deze dimensies van te voren al waren gegeven en anderzijds dat alle discoursen zich moeiteloos laten rangschikken binnen een dergelijk raster. Dat is niet het geval; sommige discoursen blijken min of meer neutraal te staan tegenover een aantal dimensies (ze hebben voor de deelnemers weinig relevantie en dus voor de onderzoeker weinig scheidend vermogen). Bovendien missen deze dimensies vooralsnog een integrerend gezichtspunt; ze missen, met andere woorden, een coherente overkoepelende interne structuur of meta-structuur. De analyse gaat in die zin teveel

uit van de eindfase (of in positivistisch onderzoek het onderzoekersperspectief) en laat te weinig zien van het proceskarakter van de discoursanalyse in concreet opzicht. Iedere onderzoeker heeft immers de neiging het onderzoeksproces als een soepel verlopende procedure te presenteren en de rafelkanten weg te werken. Kwalitatief onderzoek lijkt echter in veel opzichten op 'trial-and-error', een ontdekkingsreis langs ongebaande wegen.

In de analyses die in Deel II aan bod komen, wil ik de ontwikkeling en vervlechting laten zien van bovengenoemde dimensies door het 'opsporen' van organiserende principes. Daarbij kan ook aandacht worden besteed aan contradicties die we tegenkomen. Sommige bevindingen zullen het karakter hebben van gemeenplaatsen, maar deze hoeven daardoor niet minder werkzaam te zijn. Juist deze behoeven door hun vanzelfsprekendheid een nadere toelichting.

Gebaseerd op de uitgebreide beschrijvingen in Miedema, 1994 is het mogelijk om te komen tot een inventarisatie van allerlei discoursregels, waarin triviale en meer centrale regels aanwezig zijn. In tweede instantie richten we het analyseproces op het opsporen van een interne samenhang, een min of meer coherente structuur van organiserende principes.

Bij een meer systematische inventarisatie kunnen we aansluiting zoeken bij de verschillende leefwereld domeinen. Aannemelijk is dat de coherentie en relevantie van organiserende principes een zekere contextuele differentiatie weerspiegelen. Deze contextuele differentiaties geven relevantiestructuren met betrekking tot een aantal oriëntaties en levensopgaven, die de totaliteit van de leefwereld zo goed mogelijk insluiten. In Miedema (1992) heb ik een aantal oriëntaties gebruikt, die, aangepast, ook hier bruikbaar lijken: oriëntatie ouderlijk gezin; onderwijsoriëntatie; arbeidsmarkt- en werkloosheidsoriëntatie; vrije-tijdsoriëntatie, waarbij ook gedacht moet worden aan aspecten als: drugs en verslaving, deviantie en delinquentie; oriëntatie leeftijdgenoten; huwelijksoriëntatie; klasse-oriëntatie; conformisme-oriëntatie; maatschappelijke en culturele oriëntatie; democratische (politieke) oriëntatie; toekomstoriëntatie; materiële zekerheidsoriëntatie en uitkeringsafhankelijkheid.

Vragen die daarna aan bod komen, moeten antwoord geven of, en zo ja in welke mate, uiteenlopende discoursprincipes zijn te 'clusteren' (vergelijk het proces van het opsporen van latente dimensies bij factor analyse) en of ik vervolgens in staat ben een zekere gelaagdheid te onderscheiden — het opstellen van een hiërarchie van discoursregels (vergelijk de 'factorlading'). Dit is te zien als een eerste stap om tot een zekere homogenisering te komen. De tweede vraag is of we deze noemers — de verschillende dimensies — in een structurele samenhang kunnen plaatsen. Deze reducties moeten uiteindelijk resulteren in een relatief ingeperkt systeem van organiserende discoursprincipes, dat bepalend is voor de structurering van handelingspatronen. Daarna kunnen we analyseren hoe het staat met hun 'verklaringskracht'. De oorspronkelijke onderzoeksvraag — de relatie werkloosheid en oplossingsstrategieën — wordt nu geanalyseerd in een discourscontext van specifieke organiserende principes. Discoursen werden immers in eerste instantie geconstrueerd op basis van soort arbeidsethos en betekenis werkloosheid, het belang van gezinsleven en kostwinnersrol, het 'kiezen' voor een respectabele

dan wel meer deviante oplossing. Het analyseproces houdt tot op zekere hoogte het karakter van een circulaire redenering in. Het is daarom van belang om enerzijds de ontwikkelingsdimensie in de gaten te houden, het 'tijdpad' van het fasenmodel, en anderzijds om de interdependentie van organiserende principes in wisselende configuraties inzichtelijk te maken (zie ook de noot in 5.7).

De globale onderzoeksvraag kan nu uitgesplitst worden in meer specifieke deelvragen. Vertrekpunt daarbij is de volgorde in de tijd: is de werkloosheid 'veroorzaker' van delinquentie; is delinquentie de 'veroorzaker' van werkloosheid; is er geen relatie of is de relatie indirect en afhankelijk van andere factoren? De deelvragen zijn dan:

- Voor welke levensstijlen gaat de relatie tussen werkloosheid en delinquentie op? Welke organiserende discoursprincipes spelen daarbij een rol?
- Voor welke levensstijlen gaat de relatie tussen delinquentie en werkloosheid op? Heeft de delinquentie in deze relatie, als voortraject, een doorwerkende/bestendigende werking? Om welke discoursprincipes gaat het in deze gevallen?
- Voor welke levensstijlen is er geen relatie aanwezig tussen werkloosheid en delinquentie? Welke alternatieven/oplossingsstrategieën kunnen hier dan onderscheiden worden en hoe zijn deze te relateren aan organiserende discoursprincipes?
- Voor welke levensstijlen is er wel sprake van deviantie/delinquentie maar vallen deze vormen van handelen niet rechtstreeks te verbinden met de werkloosheid. Hier moet de analyse zich richten op interveniërende factoren in de relatie tussen werkloosheid en delinquentie. Ook hier weer de vraag welke organiserende principes onderscheiden kunnen worden.

De onderscheiden oriëntaties kunnen 'vertaald' worden naar verschillende facetten.²¹² In een aantal gevallen overstijgen deze facetten een bepaalde oriëntatie en zijn bepaalde aspecten onder meerdere oriëntaties te rangschikken. Iedere oriëntatie hangt samen met specifieke constellaties van attenderende begrippen. Voor een meer uitgebreide uitwerking van de verschillende oriëntaties verwijs ik naar de themalijst zoals die in de interviews is gebruikt (zie Miedema, 1993: 317-328). In telegramstijl gepresenteerd gaat het ondermeer om volgende aspecten:

Oriëntatie ouderlijk gezin

Hoe ziet de sociaal-economische positie van het ouderlijk gezin eruit: we kunnen daarbij denken aan ondermeer opleidingsniveau ouders, beroepsstatus, inkomenspositie. Hoe ziet de sociaal-culturele positie van het gezin eruit; onderlinge omgang gezinsleden; opvoedstijl (centrale waarden opvoeding; toezicht en controle; vrijheidsgraden, affectie en bindingen); structurele kenmerken gezin en specifieke gezinsproblemen, buurt- en streekgebondenheid; religie.

Door deze oriëntatie te analyseren krijgen we zicht op de maatschappelijke inbedding van het gezin van herkomst en het gezinsfunctioneren.

Onderwijsoriëntatie

Hoe wordt tegen het belang van het onderwijs aangekeken. Aspecten die daaronder kunnen vallen zijn dan bijvoorbeeld: ouderlijke stimulering en betrokkenheid; stijgingsperspectief/meritocratische oriëntatie; keuze vervolgonderwijs; soort vervolgonderwijs; loopbaan; type leerling en schoolhouding; eventuele schoolproblemen

Arbeidsmarkt- en werkloosheidsoriëntatie

De arbeidsmarkt-oriëntatie hangt enerzijds samen met de beroepsloopbaan van de ouders (rolmodel, hun werkervaringen en ambities e.d.) en anderzijds met schooloriëntatie en schoolsucces van de kinderen als anticipatie op een later beroep. Daarmee worden kaders gegeven voor het belang van betaald werk. Daarbij kan stil worden gestaan bij: soort arbeidsethos; latente en manifeste functies werk; preferentie voor een bepaald arbeidsmarktsegment; arbeidscarrière.

In de werkloosheidsoriëntatie zal de beleving van de werkloosheid — mede bepaald door oordelen significante anderen en netwerkondersteuning; morele en materiële steun; beleving uitkeringsafhankelijkheid en institutionele competenties; zoekgedrag en inspanningsbereidheid; toekomstverwachting; relatie met gezinsideaal en eigen idealen — samenhangen met de arbeidsmarkt-oriëntatie.

Vrije-tijdsoriëntatie

In deze oriëntatie gaat het om de vrije-tijdsinkadering en het soort activiteiten dat belangrijk wordt gevonden. Gekeken wordt naar het belang van het gezin voor de vrije-tijd; toezicht en controlefunctie door ouders; straat- en buurtactiviteiten; deelname verenigingsleven.

In de adolescentiefase wordt aandacht geschonken aan: verzelfstandigingsprocessen; experimenteerbehoefte en -ruimte; belang eigen sociale jeugdruimte en tolerantie daarvoor; belang vrienden en vriendengroepen; vrije-tijdsrisico's, kick-gedrag, drugs en verslaving, gokken, geweld; eventuele vormen van aan de vrije-tijd te relateren delinquentie en vervolgentwikkelingen.

Oriëntatie leeftijdgenoten

Deze oriëntatie kent raakvlakken met de vorige oriëntaties, maar hier gaat het vooral om of leeftijdgenoten rolmodellen aanbieden; of er subculturele oriëntaties zijn te onderscheiden; of er spanningen bestaan tussen de verschillende oriëntaties en hoe deze worden opgelost.

Huwelijksoriëntatie

In deze oriëntatie komen ondermeer aan bod: relevantie huwelijk dan wel andere samenlevingsvormen als levensopgave; het belang van verzorgingspositie en het ideaal van kostwinner; keuze relatiepartner; relatie-idealities; kinderwens; opvoed-idealities; oordelen andere biografie-ontwerpen op deze aspecten.

Klasse-oriëntatie

Centraal staat de vraag of men zichzelf rekent tot een bepaalde klasse. Als er sprake is van een klasse-identiteit kan men vervolgens nagaan of daaraan 'ascribed, achieved dan wel assumed' identiteitselementen mee zijn verbonden. Vervolgvragen zijn dan: hoe is de verhouding ten opzichte van andere klassen/levensstijlen; waarop beoordeelt men elkaar; hoe kijkt men vanuit klassepositie tegen de samenleving aan (gelijkheid, kansen, inkomen); is er sprake van klassegebonden cultureel kapitaal; is er een relatie tussen klasseposities en stemgedrag en politieke voorkeuren.

Conformisme-oriëntatie

In de conformisme-oriëntatie gaat het om de vraag welke referentiegroepen en rolmodellen een rol spelen; welke dimensies in de afweging worden meegenomen en hoe deze zijn te relateren aan bepaalde rolverwachtingen en levensopgaven. Kortom, welke zijn de genoemde redenen om conventioneel te leven versus redenen om af te wijken. Op het terrein van de delinquentie kan men verder kijken naar: wetsgetrouwheid, gezagsgetrouwheid, risicoperceptie, neutralisatiemechanismen e.d. Ook in de oordelen naar anderen en de (in)tolerantie naar andere biografie-ontwerpen moet het belang van deze dimensie onderzocht worden.

Maatschappelijke en culturele oriëntatie

In dit blok komen aspecten als traditionaliteit en moderniteit aan bod. Men kan daarbij denken aan houdingen ten opzichte van emancipatie, man-vrouw verhoudingen; mate van tolerantie andere biografie-ontwerpen; ambiguïteitstolerantie; cultuurdeelname; politieke participatie, maatschappijbeeld e.d.

Democratisch-politieke oriëntatie

Een belangrijk thema daarvan is de vraag hoe men de rechten en plichten van burgerschap ervaart en definieert. Hoe staat het bijvoorbeeld met maatschappelijke betrokkenheid en politieke participatie; oordelen over de (landelijke) politiek en het functioneren van politici; stemgedrag en partijvoorkeuren; oordelen burgerlijke ongehoorzaamheid, gezagsgetrouwheid. In het verlengde daarvan kan men voorts denken aan oordelen over dienstplicht; het maatschappelijke probleem van (on)gelijkheid versus (on)vrijheid; het (relatieve) belang dat aan sturingsmogelijkheden van markt/economie, overheid, politiek wordt toegekend. Daarnaast kan men denken aan burgerinitiatieven; oordelen tweedeling samenleving; perceptie en standpunten ten opzichte van maatschappelijke bedreigingen (minderheden, milieu, criminaliteit, technologie, wapenwedloop e.d.).

Toekomstoriëntatie

Sturend voor deze dimensie is het belang dat aan levensopgaven wordt toegekend, met name dat van relatiepartner en (betaald) werk. Of men gevoel heeft daarop greep te hebben; het manipuleren van realisatievoorwaarden; tijdstructurering; dromen, optimisme versus pessimisme. Op meer structureel niveau kan stil worden gestaan bij het belang van maatschappelijke ontwikkelingen, zowel op nationaal als op transnationaal niveau.

Materiële zekerheidsoriëntatie en uitkeringsafhankelijkheid

In deze dimensie komen het belang van het inkomen en het soort inkomen naar voren. Gelet op hun uitkeringspositie letten we daarbij ook op het spanningsveld tussen autonomie en afhankelijkheid; uitkeringsbeleving, oordelen stelselwijzigingen; de bejegening door verschillende (uitkerings)instanties (GAB, Sociale Dienst); oordelen uitkering (hoogte, verstrekking, voorwaarden). Daarmee verbonden zijn materiële aspiraties dan wel immateriële en het soort belangenbehartiging dat men voorstaat: individualistische versus collectivistische.

Wanneer we de beschrijvingen van de levensstijlen van de onderscheiden typen (in Miedema, 1994) nauwgezet gaan lezen, dan kunnen we passagegewijs trefwoorden toekennen, die indicatief zijn voor een discoursregel. Deze trefwoorden proberen de essentie van de verschillende passages zo goed mogelijk te vangen en leveren een eerste aanzet voor het proces van reductie van allerlei regels tot organiserende principes. De moeilijkheid is nu door de bomen het bos te blijven zien. Er moet dus een bepaalde (rang)ordering aangebracht worden. Deze ordening is niet een puur empirisch gebeuren (frequentie van een thema, de lengte van het thema in het interview, de eventuele emoties van de onderzochten bij een bepaald thema), maar moet theoretisch gefundeerd kunnen worden binnen het constituerende regelsysteem van het discours. Dit houdt in dat er procedures moeten worden opgesteld om te komen tot een selectie van relevante discoursregels, in combinatie met een interviewcitaat. Bepalend in de selectie is of een citaat van een bepaalde respondent representatief is voor het groepsdenken en inzicht kan geven in een discoursregel. In laatste instantie is het aan de lezer dan wel het forum van collega's om te bepalen in hoeverre ik daarin geslaagd ben.

Een discoursregel kan empirisch gesproken verwijzen naar: een (feitelijke) handlungsregel; een normatieve regel (opvattingen over hoe men behoort te handelen); een rechtvaardigingsregel (achteraf-neutralisatie voor bepaalde handlingspatronen); een categoriseringsregel naar anderen en refereren aan bijvoorbeeld typificaties als: juist — niet-juist, goed — fout, passend — niet-passend; een evaluatieve regel met betrekking tot de rechtvaardigheid van bepaalde maatschappelijke verhoudingen; een waarderende regel met betrekking tot gewenste situaties/strevingen. In dergelijke kwalificaties (opinions, morele oordelen, rechtvaardigingen e.d.) is de eigen positionering ten opzichte van anderen en de wijdere samenleving gegeven en kan men distincties aanbrengen tussen bijvoorbeeld wij — zij. Uit deze eerste verkenningen blijkt dat de aangeduide aspecten een nogal heterogene verzameling vormen. Een ordening is niet gegeven, maar moet aangebracht worden. In dit geval door te kijken naar de relatieve belangen van organiserende principes, hun onderlinge samenhang en coherentie. Een dergelijke ordening heeft een synthetiserend gezichtspunt nodig (niet een universeel gezichtspunt, maar differentiërend voor verschillende discourses en hun tijd-ruimtelijke inbedding), niet a priori aanwezig of extern gegeven, maar empirisch-theoretisch 'oprijzend' uit het materiaal. Verwacht kan worden dat deze aansluit bij gezinsachtergronden/milieufactoren, doorlopen socialisatietrajecten en de keus voor levensopgaven.

5.12 Samenvatting

In dit hoofdstuk is eerst ingegaan op de aard van kwalitatief onderzoek. Ik heb laten zien dat kwalitatief onderzoek zijn eigen voorwaarden en systematiek kent en min of meer samenvalt met subjectief cultuuronderzoek naar uiteenlopende perspectieven van onderzochten. Als onderzoeksinstrument is gekozen voor een semi-gestructureerde aanpak: het biografisch interview, het levensloopverhaal van de onderzochte in eigen bewoordingen. Daardoor wordt recht gedaan aan de proceskant, de ontwikkeling van alledaagse theorieën en vormen van handelen. De gesystematiseerde interviews vormen de basis voor verdere interpretatieprocessen.

In de periode 1986-1988 zijn gesprekken gevoerd met een 28-tal mannelijke werklozen die stonden ingeschreven bij de Sociale Dienst in de gemeente Smalingerland (Drachten). Criteria daarbij waren voorts: minimaal een jaar werkloos zijn (een uitkering ontvangen), blank, jongvolwassen zijn (24-26 jaar).

Door middel van een aantal methodische transformatiestappen verschuift het zwaartepunt van de analyse op individueel niveau naar de analyse op categoriaal niveau. Relatief homogene biografieën worden gesubsumeerd onder een specifieke levensstijl, waarin het 'collectieve denksysteem' (het categoriaal discours) en het 'collectieve handelingspatroon' (de sociale praktijk) constituerende elementen vormen.

Door te letten op de meest belangrijke kenmerken binnen een discours — de zogenaamde organiserende principes — kon een voorlopige typologie worden opgesteld. Het arbeidsethos en de betekenis van werkloos zijn vormden daarvoor de eerste aanzet. Op deze wijze ontstonden de contouren van een zestal levensstijlen. Deze werden aangescherpt door vervolgens te kijken naar de oplossingsstrategieën langs de dimensie respectabiliteit en deviantie/delinquentie. Zoals we nog in de verdere analyse zullen zien, bleek tussen soort arbeidsethos en oplossingsstrategie een behoorlijke congruentie te bestaan. Als laatste dimensie is nog gekeken naar het belang van de verzorgingspositie, het gezinsideaal en de relationele identiteit. Ook deze dimensie laat een behoorlijke correspondentie zien met beide vorige dimensies arbeidsethos en oplossingsstrategie.

In de laatste paragrafen is ingegaan op de werkwijze van discoursanalyse. Na een aantal theoretische noties te hebben behandeld — het discours als talig systeem van symbolen en gedeelde ervaringen — is verder ingegaan op het belang van een aantal leefwereldoriëntaties en de daarin aanwezige regelsystemen.

De globale onderzoeksvraag is vervolgens uitgesplitst naar de onderlinge samenhang en volgorde tussen werkloosheid en delinquentie in specifieke levensstijlen. Deze differentiatie moet laten zien dat verschillende combinatiemogelijkheden van de relevante organiserende principes doorwerken naar de keus voor een oplossingsstrategie als passend voor een discours.

Voor de beleving van uitkeringsafhankelijkheid en werkloosheid is het van belang na te gaan hoe belangrijk betaald werk is. De werkloosheidsbeleving kan voor jongvolwassen mannen, afhankelijk van de betekenis van regulier werk en arbeidsethos én van hun privé-situatie, bijvoorbeeld het al dan niet willen dragen van gezinsverantwoordelijkheid, het hebben van afhankelijke kinderen, of het hebben van een verdienende partner,

uiteenlopende vormen aannemen. Belangrijk daarbij is de wijze waarop jongvolwassen mannen zich zelf definiëren, of anders gezegd welke levensopgaven ze willen realiseren. Daarmee hangt ook de beleving van bestaansonzekerheid samen. Eventuele financiële problemen en hun doorwerking in de relatie, zelfrespect e.d. kunnen leiden tot een zoeken naar uitwegen; en door de restrictieve positie van uitkeringsontvanger zijn deze al snel illegaal zoals zwart werken, uitkeringsfraude of vermogensdelinquentie. Hoe het komt dat sommigen wel in de financiële problemen komen en anderen in vergelijkbare situaties niet, dat sommigen respectabele en anderen minder respectabele oplossingen kiezen is niet alleen maar een gevolg van de materiële en relationele positie, maar stoelt ook op de perceptie van sociale en maatschappelijke posities, identiteit, toekomstige mogelijkheden en culturele opvattingen (wereldbeelden).

In de discoursanalyse gaat het met name om de analyse van vragen als: welke regels zijn sociaal — dat wil zeggen, binnen de vooronderstellingen van een specifiek discours — belangrijk, hoe hangen deze onderling samen en welke handelingen zijn daarvan het gevolg of uitgesloten. Discoursen onderscheiden zich ondermeer van elkaar omdat ze: onderscheiden relevantiestructuren hebben met betrekking tot wat betekenisvol, rationeel en zinvol handelen is; mede daarop gebaseerd onderscheid (distincties) aanbrenge(n) tussen het eigen discours en die van anderen; ten opzichte van elkaar verschillende afstanden hebben naar het dominante systeem (proces van maatschappelijke positionering). Discoursanalyse laat zien hoe sociale identiteit, (mens- en wereldbeeld), en toekomstbeelden verweven zijn als neerslagen van socialisatieprocessen en hoe de vormgeving daarvan constituerend is voor het discoursbepaalde repertoire van handelingsalternatieven.

Noten bij hoofdstuk 5

157. In dit verband kan worden gesproken van de dubbele hermeneutiek van theorieën in sociale wetenschappen. "Sociology, unlike natural science, stands in a subject-subject relation to its 'field of study', not a subject-object relation; it deals with a pre-interpreted world, in which the meanings developed by active subjects actually enter into the actual constitution or production of that world; the construction of a social theory thus involves a double hermeneutic that has no parallel elsewhere; and finally the logical status of generalizations is in a very significant way distinct from that of natural scientific laws" (Giddens, 1976: 146). In vergelijkbare zin stelt Coenen: "... de onderzoeker interpreteert, in zijn poging het gestelde probleem op te lossen door het te begrijpen en te verklaren, een reeds door de competente actoren geïnterpreteerde werkelijkheid. De sociale wetenschapper heeft niets te doen met van de mens onafhankelijke, vaststaande feiten. Het zijn de werkelijkheidsinterpretaties van actoren die sociale feiten tot feiten maken. Wetenschappelijke interpretaties riskeren dus de essentie te missen als men niet onderkent dat het om interpretaties van interpretaties gaat: dubbele hermeneutiek" (Coenen, 1987: 10).
158. Een dergelijke tegenstelling - objectivisme en subjectivisme - is terug te vinden in alle sociale wetenschappen (Burrell en Morgan, 1979, in: Morrow, 1994: 53). "At one pole are metatheories that strongly identify with positivism, hence natural scientific models of research as the ideal way to conduct empirical research. Here the unity or identity of natural and social science in logical and methodology is stressed. At the other extreme are those anti-positivist positions that stress the complete difference between natural and social science, holding that the latter is defined by the unique logical and methodological problems of interpreting meanings, subjectivity, and consciousness. ...; in sociology it is associated with the division between positivists and humanists or empiricist and interpretive sociologies" (Morrow, 1994: 53). Met deze polarisatie verband houdend zijn, op verschillende niveaus werkzame zijnde, vooronderstellingen als: ontologie, epistemologie, handelingstheorie, soort verklaring verbonden (Morrow, *ibid*: 53-56).
159. "Those who identify themselves with one category appear to assess the other negatively on the grounds of some inadequacy. Notwithstanding many efforts at synthesis, quantitative sociologists often tend to view qualitative research as imprecise, biased by researcher subjectivity, and effective for neither prediction nor generalization. At the same time, qualitative sociologists tend to view quantitative research as grounded in a naive objectivity, ineffective for the interpretation of insider actions, and generally unable to describe the social construction of reality. In the language of Weber, one is charged with inadequacy in terms of causal explanation (*Erklären*), while the other is charged with inadequacy in terms of interpretive understanding (*Verstehen*). (...) Although qualitative researchers are no doubt critical of quantitative methods, the prevailing language of the discipline reminds us that quantitative sociology *is* our dominant culture" (Morrow, 1994: 202). Dat verklaart ook vaak de defensieve houding van kwalitatieve onderzoekers naar onderzoekers werkzaam binnen de 'mainstream' sociologie.
160. Komter beschrijft dit onderscheid als volgt: "De extensieve benadering wordt gekenmerkt door een bestudering van een gericht aantal kenmerken bij een voor een bepaalde populatie representatieve steekproef; bij een intensieve benadering wordt de aspectrijkdom van verschijnselen zoveel mogelijk intact gelaten en worden veel kenmerken bij een kleine, niet voor een bepaalde populatie representatieve steekproef of bij "cases" onderzocht" (Komter, 1983:

202; zie verder: Schuyt, 1982: 40; Morrow, 1994: 250 e.v.; Sayer, 1992). Voorbeelden van kwantitatief/extensief onderzoek zijn survey- en laboratoriumonderzoek met grote aantallen proefpersonen; voorbeelden van kwalitatief/intensief onderzoek zijn participerende observatie en diepte-interviews. Het doel van intensief onderzoek doen is het construeren van een theorie over sociale en culturele reproductie.

161. "As a general reference to critical methodology, however, it (a 'critical-dialectical perspective', S.M.) is useful as a way of rejecting the standoff between purely interpretive and positivist approaches. So in the present context it has the advantage of pointing to the possibility of analyzing agency and structure as intertwined and mutually implicating each other. Further, this dialectical relationship between subjective and objective realities implies something quite distinct from dividing up the world dualistically into macro and micro relations" (Morrow, 1994: 59-60).
162. Klassiekers waarin dit standaardbeeld is beschreven zijn ondermeer: Nagel, 1961 en De Groot, 1961.
163. "Empirische cyclus: De meest gangbare reconstructie van de wijze waarop onderzoek en theorievorming in de wetenschap verlopen. Beginnend bij de door waarneming en experiment vastgestelde feiten komt men door inductie tot universele uitspraken, die na voldoende bevestiging in empirische wetten overgaan. In de volgende fase vindt de theorievorming plaats zó, dat de reeds beschikbare wetten kunnen worden verklaard en nieuwe hypothesen kunnen worden afgeleid. Deze laatste worden dan weer door waarneming en experiment bevestigd" (Koningsveld: 1977: 201).
164. "Dat het .. hedendaagse wetenschapsbeeld ook met de termen 'standaard', 'orthodox' of 'received' wordt getooid is te verklaren uit het feit, dat het de langste staat van dienst heeft, het meest en detail is uitgewerkt en zo binnen de wetenschapsfilosofie het meest verdedigd wordt. Het sluit mijns inziens ook zeer sterk aan bij de meer of minder intuïtieve noties, die vakwetenschappers van hun wetenschap hebben" (Koningsveld, 1977: 59-60).
165. "Methodological pluralism views the sciences more as a fabric of related enterprises than as a single unity activity defined by the 'scientific method' (Little 1991, p. 237)" (Morrow, 1994: 165).
166. "The opposition between the universal and the unique, between nomothetic analysis and idiographic description, is a false antinomy (Bourdieu in: Bourdieu en Wacquant, 1992: 75, geciteerd in: Morrow, 1994: 113).
167. "Although there have been many challenges to the positivist paradigm, the fundamental opposition between so-called "quantitative" and "qualitative" methods remains (Morrow, 1994; 201).
168. "Even if there is no single correct method, there are distinguishable *methodological strategies* appropriate to particular questions and subject matters, depending on the nature of the object of inquiry" (Morrow, 1994: 79).

169. "Niet het unieke, maar het steeds weer terugkerende handelen is van belang, waarbij men de afzonderlijke handelingen of scènes begrijpt als uitdrukking van een onderliggend patroon. Onder patroon verstaan we dan, afhankelijk van de aard van de handeling, het geheel van regels en categorieën die zin verlenen aan de afzonderlijke handeling of taaluiting die wij waarnemen. Uit deze omschrijving blijkt al dat patronen niet zichtbaar zijn maar achter het alledaags handelen liggen. Het zijn als het ware interpretatiekaders die in en door het alledaags handelen zichtbaar te maken zijn. De methode om dat te doen wordt door Garfinkel in navolging van Mannheim genoemd de 'documentary method of interpretation'. Hij omschrijft deze methode als volgt: 'The method consists of treating an actual appearance as "the document of", as "pointing to", as "standing on behalf of" a presupposed underlying pattern. Not only in the underlying pattern derived from its individual documentary evidences, but the individual documentary evidences, in their turn are interpreted on the basis of "what is known" about the underlying pattern. Each is used to elaborate the other' [p. 78]" (Wesselingh, 1983: 139-140). Hester en Eglin vatten de documentaire interpretatiemethode als volgt samen: "The descriptions form part of a 'gestalt contexture' built upon around each case and not separable from it, in which background and foreground, context and particulars, mutually constitute one another" (Hester en Eglin, 1992: 221)
170. "The basis of qualitative analysis as interpretation theory, according to the conventional discourse, is the determination and representation of meanings (Little 1991, pp. 66-86)" (Morrow, 1994: 206).
171. "... life experiences do not readily lend themselves to quantification. Thus, they are bound to be neglected in a criminology obsessed with the mania of numbers. In an attempt to explain why criminologists fail to study criminal's social experiences, Lonnie Athens (1989) cites their need to make their studies appear impressive: 'Most criminologists believe that to be the most impressive, they must use mathematics and perform statistical analyses, the more complex the better. But before complex statistical analyses can be performed, social experiences must be chopped up and shrunken down into 'variables', or discrete entities which easily translate into numbers. (...) However, when social experiences are reduced to numbers, the appearance of precision is almost always gained, but at the unacceptable expense of sacrificing the very heart of the meaning of the social experiences studied (1989: 19)'" (Fattah, 1993: 5).
172. "In the case of society, for example, we necessarily assume that basic structures operate behind the backs of agents and mediate their constructions of reality" (Morrow, 1994: 137).
173. "By its very nature the questionnaire forces theoretical discussion into what Lazarsfeld calls the language of variables - a language that is statistical rather than sociological" (Bertaux, 1991: 80).
174. "The transverse (or synchronic) character of questionnaires is manifestly ill-suited to revealing the character of inherently diachronic processes (Bertaux, 1974)" (Bertaux, 1991: 81).
175. Volgens Giddens geldt dat "... activity in microcontexts has strongly defined structural properties" (Giddens, 1984: 141).

176. Het biografisch interview of vergelijkbare termen als: levenslooponderzoek, 'life history' onderzoek, 'oral history', 'narrative interview' heeft meerdere doelen. "Ziel der Analyse narrativer Interviews ist a) die Generierung sozialwissenschaftlicher Typen, b) die Herausarbeitung von allgemeinen Mustern, c) die Explikation von Strukturelementen; Narrative Interviews bieten eine Möglichkeit, den kritischen Charakter der empirischen Sozialforschung zu erweitern, da eine wesentliche Bedingung, nämlich die "Sicht der Sache aus dem Blick der Sache selbst", von diesem Verfahren eingelöst wird" (Hauptert, 1991: 215). "Das narrative Interview ist der "Königsweg" zur Erfassung subjektiver Perspektiven" (Hauptert, *ibid.*: 220).
177. "Een interview, hoe ontspannen de sfeer en de interactie ook, houdt altijd iets kunstmatigs en wijkt af van gesprekken die in het dagelijks leven meer op voet van gelijkheid worden gehouden. Dit heeft onder meer te maken met het belang van de onderzoeker en zijn/haar overwicht door de in eerste aanleg formele setting. Doel is immers een informatierijk interview over het leven van de geïnterviewde, waarbij de onderzoeker het initiatief neemt en het gespreksverloop structureert. Daar tegenover staat het inlevingsvermogen van de interviewer en het serieus nemen van de geïnterviewde en wat hij/zij te vertellen heeft. Dergelijke interviews zijn in beginsel meer valide dan gestructureerde (Maso, 1987). Men zou kunnen stellen dat de objectiviteit van het onderzoek de objectiviteit (mentaliteit) van de onderzoeker is. Methodische regels zijn daarbij sturend. Er is sprake van betrokkenheid, maar met een zekere kritische distantie, bijvoorbeeld de ophelderingsfunctie van het doorvragen of het signaleren van tegenstrijdigheden. De onderzoeker is ervoor verantwoordelijk dat de onderzochte zonder vertekening zich zelf laat spreken over zijn/haar belevingswerelden. In het gesprek staat het leven van de geïnterviewde, zijn/haar ervaringen, belevenissen, opvattingen en meningen, betrokkenheid, affectie en distantie, zijn/haar bewoordingen en accentueringen, dan ook centraal" (Miedema, 1994: 56).
178. Ons interviewmodel gaat uit van een mondige gesprekspartner en een informeel gespreksverloop. In meer klinische situaties (patiënt - dokter; hulpverlener - hulpzoekende; verdachte - politie/justitie) is de machtsverhouding wel gedefinieerd (zie voor een aantal voorbeelden daarvan - "... the exploitation of discursive power during interrogations sequences (Molotch en Boden, 1985)" : Lynch en Bogen, 1994: 79).
179. Schütze onderscheidt in het biografisch (narratieve) interview bijvoorbeeld een zestal presentatieniveaus: "1. die sprachliche Präsentation; 2. die Präsentation des Selbstbildes; 3. die Präsentation von Erfahrungs- und Ereignisketten; 4. die Präsentation von Handlungsabläufen; 5. die Präsentation von spezifischen Lebensumständen und 6. die Präsentation von Situationen hoher biographischer Relevanz" (Schütze, 1979: 44; geciteerd in Hauptert, 1991: 221. Deze auteur verwijst verder naar: Hermanns, 1981: 65 en Kieper, 1980: 44).
180. "In het kwalitatief-interpreterende onderzoek is de analytische uitwerking van het perspectief van de onderzoeker sterk met het analyzewerk verbonden. Dit hangt daarmee samen dat in kwalitatief onderzoek dit onderzoeksperspectief vaak vooraf slechts in beperkte mate is uitgewerkt en tijdens het onderzoek juist moet worden toegespitst op het betreffende onderzoeksveld. De analyse is dan ook niet een scherp te onderscheiden fase in het verloop van het onderzoek als geheel. Zij is een steeds terugkerende deelfase van de cyclus van reflectie - waarneming - analyse - reflectie die de onderzoeker voortdurend doorloopt. Vanuit dit gezichtspunt is duidelijk aan te geven welke rol het analyseren speelt: het vormt de verbinding van waarnemingsfase en reflectiefase in deze cyclus. Dit betekent dat het hierbij gaat om de verbinding van empirisch materiaal (waarnemingen) met vragen vanuit de probleem-

- stelling en de theorie (in de zin van voorlopige antwoorden op die probleemstelling)" (Peters en Wester, 1988: 333).
181. "De verhouding onderzoeker-onderzochte blijkt een andere te zijn dan een volstrekt ongelijke: ze staan op voet van noodzakelijke samenwerking" (Coenen, 1987: 133).
182. Anna Aalten vermeldt in haar onderzoek naar levensverhalen van jonge danseressen vergelijkbare problemen. Zij stelt dan ook: "Hun gesprekken met mij zijn niet zozeer een monoloog waarin zij zichzelf presenteren, maar veeleer een zoektocht aan de hand van mijn vragen en hun antwoorden. Een zoektocht naar een onvoltooid zelfbeeld dat in een zichtbaar proces wordt neergezet. [...] Zij presenteren geen verhaal dat af is, maar reageren op mijn vragen en ontwikkelen al pratend een beeld van zichzelf. Daarmee dwingen zij mij als onderzoekster datgene onder ogen te zien dat ik eigenlijk wel weet, maar voor de duur van het onderzoek soms graag wou vergeten: dat zelfbeeld en identiteit nooit vaststaan, maar altijd het resultaat zijn van een dialoog die op dat specifieke moment plaatsvindt tussen onderzoekster en onderzochte" (Aalten, 1995: 331).
183. De redenen die werden genoemd zijn: "Geen belangstelling" (2x); "Ik vind het een inbreuk op mijn privacy"; "Omdat ik binnenkort ga trouwen en door de drukte er liever vanaf kijk"; "Per 1-5-87 heb ik een full-time baan gekregen, dus heb ik niets meer nodig met de Sociale Dienst"; "Geloofsprincipes. Bijvoorbeeld toekomstverwachtingen, daar kunnen we niets van verwachten"; "Ik had geen behoefte om over zeer persoonlijke zaken met derden te spreken, maar wens de heren succes met hun verder onderzoek"; "Privé-leven"; "Geen tijd voor. Heb andere dingen te doen!"; "Mijn meningen zullen de situatie ook niet kunnen veranderen"; "Ik voel er niet voor om aan dit onderzoek me te doen"; "Wegens opvoeding van 2 kleine kinderen, 2 jaar - 3 jaar. Deze nemen veel tijd in beslag".
184. Enkele uitspraken van respondenten illustreren dit.
 "Ja, ik vond het leuk, gezellig. Is weer wat anders dan thuis zitten voor het kassie".
 "Als ik de wetenschap een handje mee kan helpen dan eh.. vind ik goed, om te weten hoe het met de hele wereld ervoor staat. Dan krijgen de mensen eh.., ja die in het normale sociale leven aan het werk enzo zijn, krijgen toch eens een keer een andere indruk van diegenen, die werkloos is, vind ik ja. Ik vond het wel prettig, ja. Ik denk eerst: Ik krijg een eh.. een groot vel papier met allemaal dingetjes, dat je in moet vullen dus eh.., dat had ik verwacht ja. Net zoals die NIPPO-onderzoeken dan eh.., krijg je ook wel eens thuis, dan moet je hele papieren invullen".
 "Het leek me wel leuk om 's een keer zo'n gesprek te hebben. Dat eh.. trok me toch wel aan. Je zit toch de hele dag thuis en 't is toch een beetje wat afleiding".
 "Waarom deed ik mee aan het gesprek? Ten eerste omdat ik wel vaker zo'n formuliertje gehad heb, en ten tweede, dat mag ook wel gezegd worden denk ik, dat heb ik je zonet al verteld, dat dit gesprek ook wel gedeeltelijk over de politiek gaat. Nou dat mag wel van mij. Ik heb niks gunstigs over ze gezegd, Ik heb alleen de waarheid verteld. Dat mogen ze best weten. En eh.. dat ze mogen best wel eens weten, dat het echt niet rozegeur en maneschijn is".
185. "Ik vond dit, ik weet niet, een soort uitdaging. Ik wist niet wat mij te wachten stond. Ik bedoel wat voor vragen, ja, een presentje was erbij, dat trekt ook. Nou ja, je doet het voor iemand die er een beetje gespecialiseerd in wil worden, in hoe de mensen dus leven. Daarom heb ik dus eigenlijk meegedaan. En omdat ik, nou ja, niet wist wat er zou worden gezegd, maar toch de meeste dingen vrij heb gezegd, niet gedwongen. [...] Ja, je steekt weer wat op.

Je haalt weer wat naar boven, je denkt weer 's na. Je kan over dingen praten waar je misschien nog nooit met anderen hebt gezegd. Je hebt, ik weet niet, een persoon waar je iets, dat je vertrouwelijk kan zeggen. Tegenwoordig doe je dat niet zoveel meer".

"Uit een stukje nieuwsgierigheid, om toch eens te weten van: Nou, ja goed, wat willen ze nou allemaal en eh.. nou, ik vind een onderzoek eh.. dit onderzoek leek me ook wel interessant om aan mee te werken. Of belangrijk, eh.. nuttig. Voor mezelf niet zozeer, maar voor de mensen die het onderzoek houden, dus eh.., ja laat ik hier maar eens aan mee werken. En goed, ik sta helemaal onwillig tegenover enquêtes en dat soort dingen. Maar dit gesprek was wel lekker ontspannen, ja hoor. [...] Ja, wel zoiets, wel in de trant, ik had niet zo lang verwacht. Ik had wel gelezen, dat het vorige twee uur had geduurd, dus toen had ik, ja wel op die tijd gerekend, maar toch eh.., ik dacht: Het zal wel een beetje meevallen. En het is ook vrij snel omgegaan hoor, niet dat ik zeg van: Het heeft veel te lang geduurd, dat niet. Je staat verbaasd, dat je zolang aan het woord kunt blijven hoor".

"Nou, het is toch een onderzoek wat eh.. naar mijn idee toch wel belangrijk is en ik denk dat daar ook wel dingen uit gehaald kunnen worden, die van belang zijn, of voor eh.. of voor de Sociale Dienst van belang kan zijn. En sowieso voor eh.. maatschappelijk leven, dat daar wat uit kan komen. D'r zou een boek van geschreven worden, meen ik".

186. Hieronder volgen enkele reacties van respondenten over hun beleving van het interview.
- "Ik vond het een leuk gesprek. Zoiets had ik gehoopt. Meestal is het zo met dit soort gesprekken, dat je meer hoopt dan dat het werkelijk zo wordt, want meestal zijn dit soort dingen tegenvallers. [...] Ik vind het wel een goeie manier. Alleen het blijft natuurlijk altijd een beetje een éénrichting verkeer. Jij stelt de vragen en ik geef de antwoorden".
- "Ik had het me heel anders voorgesteld, maar eh.. het is me eh.. honderd procent meegevallen. [...] Nou, zoals het van eh.. criminaliteit omdat het zo uit die eh.. brief bleek, dat het eh.. ik denk, dat ik dacht dat het meer over eh.. criminaliteit had gegaan en niet zozeer over dingen die je doet en denkt enzo van eh.. als werklozen. [...] Toch beter dan eh.. als je iemand een eh.. formulier laat invullen. Dan eh.. komt er denk ik toch niet zoveel naar boven als dat eh.. persoonlijk gesprek plaats vindt. Dan eh.. komen er toch meer dingen boven water, die eh.. misschien eh.. anders niet eh.. had opgeschreven. 't Is in grote trekken is er toch wel genoeg gevraagd eigenlijk".
187. "Nou, kijk, daar ben ik ook weer heel eerlijk in natuurlijk. Normaal als je hè, dan hè, als je met iemand praat hè, dan moet je toch goed nadenken wat je zegt en normaal, heb iemand anders weer niks mee te maken, dat bijvoorbeeld eh.., dat ik schulden heb bij de bank of zo, maar automatisch praat je er nou toch over".
- "Wat je me gevraagd hebt, dat heb ik allemaal eerlijk verteld. En daar draai ik ook niet omheen. Ik ben geen mens om ergens om heen te draaien. Als ik fouten maak ook, dan kom ik er eerlijk voor uit. Daar heb ik geen moeite mee. Dat ligt, denk ik ook wel aan de persoon die de vragen stelt. Met de een kun je beter praten dan met de ander. En met jou kon ik goed praten".
- "Ik heb daar niet veel problemen mee. Ik bedoel eh..: Iemand, die mij wat vraagt, die krijgt van mij ook weer antwoord terug dus en als ze wat willen weten, dan mogen ze dat weten [...] Want ik heb helemaal geen geheimen niet. Nee, daar heb ik helemaal geen problemen mee, nee".
- "Nou, waarom dat ik meedee? Ja, op de eerste plaats. Ik stond te twijfelen van: Hoe? Moet je dus eh.., het is een stukje van je privacy wat je geeft. Moet je het weggeven of niet? Nou, ik heb toen die brief gelezen, toen heb ik gezegd van: Ja, men wil een boek in mekaar zetten over het reilen en zeilen van leeftijdscategorieën, en ja, ik hoor toch ook in de maatschappij thuis, dus waarom zou ik niet meedoen?"

188. "Ik vond het hartstikke leuk. Verschrikkelijk veel onderwerpen. Ja, dat had ik trouwens niet gedacht, zoveel onderwerpen niet".
"Het leek me gewoon leuk. Dan ken je eh.. praat je weer eens met iemand anders nou, kijken hoe dat gaat. Nou, ik had verwacht om het zo te zeggen, dat het misschien een uurtje zou duren. Ja, je weet het niet hè. Nou, ik ben toch tevreden".
"Ik vond het wel aardig, veel gepraat, wel lang, ja".
189. "Er zijn wel mensen geweest, die zeiden: Jongen, dat moet je niet doen. Die laten dat bandje horen aan een contactpersoon. Dat is achterafpraat enzo, maar zoiets... die angst zat er bij mij in het begin eerst in, want toen jij zei van: Vertrouwelijk, het is voor mijzelf, voor ons onderzoek, toen dacht ik: Ik kan snel iemand vertrouwen. Ik weet ook tegen wie ik het zeg".
190. Ook hier geldt dat: "Het beluisteren en woordelijk uitschrijven van de gesprekken bleek, meer dan nog verwacht, een zeer arbeidsintensieve zaak" (Kroft et al., 1989: 36). Of zoals Südmersen (1983) het pregnant formuleerde: "Hilfe, ich ersticke in Texten" (geciteerd in: Hauptert, 1991: 213; zie ook bijvoorbeeld: Lenz, 1986: 144).
191. Deze kwalitatieve comparatieve methode wordt bijvoorbeeld door Ragin geformaliseerd: "The principle guiding the formulation of this approach was that the essential features of case-oriented methods should be preserved as much as possible. ... This is important because mainstream statistical methods disaggregate cases into variables and distributions before analyzing them. This practice makes historical interpretative work very difficult, if not impossible" (Ragin, 1987: x). De comparatieve methode heeft zijn wortels in het werk van John Stuart Mill; de methoden van overeenkomsten en verschillen. "In the first case, two otherwise different cases have a common outcome. Here explanation involves a search for the shared characteristic that is the effective cause of similarity. In the case of difference, two otherwise similar cases have a different outcome. Again the problem is finding the factor of difference that produces the difference. Either of these strategies can be effective for generating theories (Ragin 1987: 44-5)".
192. Een van de problemen in de constructie van een typologie van levensstijlen is dat de te 'verklaren variabele' oplossingsstrategie ook delinquentie en deviantie omvat. Een levensstijl moet enerzijds de daarin geïmpliceerde delinquentie verklaren, maar anderzijds vormt in het constructieproces delinquentie (dan wel de tegenhanger respectabiliteit) juist een onderscheidende hoofddimensie. Dit dilemma is niet 'zuiver' op te lossen. De betekenis van delinquentie is immers ingebed in het hele handelingspatroon. Ik kan hooguit zeggen dat ik me van deze vorm van circulariteit bewust ben. Door in de latere analyse te letten op de ordening en betekenis van delinquentie in de verschillende levensfasen kan alsnog de relatie tussen werkloosheid en delinquentie voor een bepaalde levensstijl onderzocht worden.
193. Raaijmakers, in zijn onderzoek naar arbeidsethos bij schoolverlaters, stelt: "... de arbeidsoriëntatie van deze jongeren (is) op te vatten als een onderdeel van een samenhangend geheel van waardenoriëntaties, en niet als een relatief autonome oriëntatie die een specifieke reactie vertegenwoordigt op de opleidings- en marktsituatie van jongeren. Met andere woorden: voorzover het arbeidsethos van deze jongeren een reactie te zien geeft op hun opleidings- en marktsituatie is dat, omdat het geheel (of een complex) van waardenoriëntaties daarop reageert". Hij ziet deze oriëntaties: "... als representanten van een meer algemene, conceptueel-motivationale structuur van het bewustzijn van de onderzochte jongeren" (Raaijmakers, 1986: 146-147). Volgens mij kan deze 'algemene conceptueel-motivationale structuur van het bewustzijn' (of vergelijkbare begrippen als: 'conceptueel systeem, moreel ontwikkelingsni-

veau', afkomstig uit de cognitief-structurele traditie in de psychologie) gelezen worden als equivalent aan het hier gebruikte begrip 'discours'.

194. "Damit die Beschreibung der verschiedenen Lebensstile ihre notwendige empirische Verifizierung findet, müssen wir auf die Erhebung selber zurückgreifen. Die Korrespondenzanalyse scheint als Methode am besten geeignet, *total simul* die Gesamtheit der Beobachtungen in den Griff zu bekommen und ihre Strukturen offenzulegen, ohne dem Material irgendwelche Voraussetzungen aufzuzwingen; die anhand dieser Methode aufgefundenen Einheiten haben wir zu konfrontieren mit jenen, die sich ausgehend von den Einteilungsprinzipien *konstruieren* lassen, nach denen die Hauptklassen homogener Lebensbedingungen und entsprechender Anpassungsprozesse, also auch Habitus- und damit Praxisformen, objektiv definiert sind. Damit vollziehen wir, bloss umgekehrt vorgehend, denselben Prozess wie das alltägliche Bewusstsein, wenn es gesellschaftlich konstituierte Schemata der Wahrnehmung und Wertung auf Handlungsweisen und Merkmale anwendet und diese dann zu unterschiedlichen Lebensstilen erklärt, hinter denen es bestimmte soziale Voraussetzungen errät. [...] Tatsächlich lassen sich in diesem Bereich fließender Übergänge jedoch durch theoretische Konstruktion und empirische Beobachtung verhältnismässig homogene Einheiten von Individuen isolieren, die durch *Gruppen* von statistisch und soziologisch auf verschiedenen Ebenen untereinander verbundenen Merkmalen gekennzeichnet sind, oder, wenn man lieber will; Gruppen, die durch *Systeme von Unterschieden* voneinander getrennt sind" (Bourdieu, 1984: 403-404).
195. Weber ziet ideaal-typen als een: " ... *theoretische* Konstruktion unter *illustrativer* Benutzung des Empirischen" (Weber, 1968: 251). "Er (Idealtypus, S.M.) *ist* nicht eine *Darstellung* des Wirklichen, aber er will der Darstellung eindeutige Ausdrucksmittel verleihen. [...] Er wird gewonnen durch einseitige *Steigerung eines* oder *einiger* Gesichtspunkte und durch Zusammenschluss einer Fülle von diffus und diskret, hier mehr, dort weniger, stellenweise gar nicht vorhandenen *Einzelerscheinungen*, die sich jenen einseitig herausgehobenen Gesichtspunkten fügen, zu einem in sich einheitlichen *Gedankenbilde*" (Weber, *ibid.*: 235). "... *ob* es sich um reines Gedankenspiel oder um eine wissenschaftlich fruchtbare Begriffsbildung handelt, kann a priori niemals entschieden werden; es gibt auch hier nur einen Massstab: den des Erfolges für die Erkenntnis konkreter Kulturercheinungen in ihrem Zusammenhang, ihrer ursächlichen Bedingtheit und ihre *Bedeutung*. Nicht als Ziel, sondern als *Mittel* kommt mithin die Bildung abstrakter Idealtypen in Betracht" (Weber, *ibid.*: 237).
Ook Bohnsack gaat nader in op deze werkwijze. "Am Anfang einer idealtypischen Begriffsbildung, einer Typengenerierung steht also nicht die begriffliche Definition, vielmehr muss der Begriff "aus seinen einzelnen, der geschichtlichen Wirklichkeit, zu entnehmenden Bestandteilen allmählich *komponiert* werden. Die endgültige begriffliche Fassung kann daher nicht am Anfang, sondern muss am *Schluss* der Untersuchung stehen" (Weber 1920, S. 30)" (Bohnsack, 1991: 199; zie verder ook Wacker, 1983: 179 e.v.).
196. "Het 'ideale' van een 'ideaal-type' bestaat dan hierin dat wij in de nominale beschrijving van het begrip niet een statistische gemiddelde moeten zien van de concreet voorkomende verschijningsvormen; 'het ideaal-type' wordt zuiver begripsmatig gesteld en kan eigenlijk niet empirisch exact worden geformuleerd. Terecht stelt ten onzent Bakker voor de fysiologie: de ideaal-typische voorstelling van een hart is niet verkregen door tientallen röntgen-foto's op elkaar te leggen; zoals getekend in een fysiologische atlas behoeft het in de werkelijkheid in geen geval voor te komen. Het is een denkbeeld, denkconstructie; zijn functionele rechtvaardiging ligt in de bruikbaarheid. [...] De 'toetsing' van de bruikbaarheid geschiedt bijna uitsluitend door de vraag te stellen of de maatschappelijke werkelijkheid door de aanwending van

het ideaal-type zinvoller is geworden, of het systeem dat het type tracht te beschrijven rationeel sluitend is" (Gadourek, 1969: 55).

197. Vergelijk het transformatieproces van het fenomeen 'story' naar het onderzoek (inquiry) 'narrative' bij: Clandinin en Conelly, 1994: 416.
198. "The interview is a conversation, the art of asking questions and listening. It is not a neutral tool, for the interviewer creates the reality of the interview situation. In this situation answers are given. Thus the interview produces situated understandings grounded in specific interactional episodes" (Denzin en Lincoln, 1994: 353; zie verder Briggs, 1986).
199. Handlingsrationaliteit is dus altijd contextuele rationaliteit ('bounded rationality', sociaal gesitueerde rationaliteit) en kan niet worden beoordeeld aan de hand van formele of universele criteria van rationaliteit, zoals in het economische model van instrumentele rationaliteit, in rationele beslistheorieën. Het begrip 'bounded rationality' vinden we ondermeer terug bij Simon (1955). Herbert Simon was een van de eersten die zich realiseerde dat "... non-trivial decision making often does not follow the rules of economic rationality" (Michon en Pakes, 1994: 19). Ook in economische besluitvormingsprocessen is volledige informatie over goederen, transacties en actoren vaak niet het geval. "In the real world the information necessary for safe and sensible decisions is always imperfect and incomplete" (Plattner, 1985, geciteerd in: Zutt, 1996: 14). Ondanks beperkt inzicht en selectieve aandacht volgen mensen in hun redeneringen meestal succesvolle strategieën om hun handelen tot een gewenst eind te brengen. "De afwezigheid van een algemeen geldig rationaliteitscriterium is irrelevant. Immers, wat in *werkelijkheid* rationeel is om te doen, doet niet ter zake. Van belang is hoogstens wat (een actor) *zelf* als rationeel gedrag *beschouwt*, gegeven wat hij wil en wat hij gelooft" (-Swart, 1982: 57). Handlingsrationaliteit is vooral praktische rationaliteit. "... the choices that social agents make in their daily life are 'not the intellectual doings of a consciousness, explicitly positing its own goals through a deliberate selection between alternatives constituted as such by a project, but the result of the practical operation of habitus' (Bourdieu, 1989: 9). So much to say that, if the social world is socially constructed, this work of construction unfolds essentially beneath the controls of deliberation and discourse, and obeys a *practical rationality* founded in the pre-reflective 'social sensitivity' (Ostrow, 1989) that people acquire to the social universes about them by virtue of their durable immersion in them. Competent practice arises not out of rational choice, normative compliance or situational 'ad-hoc-ing', but out of what Bourdieu, borrowing the terminology of Maurice Merleau-Ponty, calls the 'ontological complicity' between the objective structures of the external world and the internal complex of mental and corporeal dispositions that make up the individual's habitus" (Wacquant, 1993: 5). De vraag is dus in hoeverre bij het individuele, praktische handelen de regels van een discours (mede-)sturend of (mede-)constituerend zijn. Naar mijn mening houden actoren, impliciet of expliciet, in hun handelen rekening met oordelen van belangrijke anderen, die participeren aan hetzelfde discours waarvan ook zij deel uitmaken. Discoursregels kunnen zodanig geïnternaliseerd ('geroutiniseerd') zijn dat het lijkt alsof het individu eigenhandig handelt en zich niet steeds hoeft te vergewissen van de discoursregels waarin hij ondergedompeld is. Dit laat onverlet dat het discours op de achtergrond als normstellend kader in de dagelijkse praktijken aanwezig blijft en dat het handelen danwel de handlingsconsequenties onderworpen is/zijn aan evaluaties van mede-discoursgenoten. Binnen deze context is 'logisch' (voorspelbaar individueel) handelen dan ook rationeel (sociaal) handelen.

200. "... the researcher ... "come down" to the level of the respondent and engage in a "real" conversation with "give and take" and empathic understanding (see Daniels, 1983). This makes the interview more honest, morally sound, and reliable, because it treats the respondent as an equal, allows him or her to express personal feelings, and therefore presents a more "realistic" picture than can be uncovered using traditional interview methods. (...) The researcher must adapt to the world of the individuals studied and try to share their concerns and outlooks. Only by doing so can he or she learn anything at all" (Fontana en Frey, 1994: 371).
201. "*Discourse analysis* takes as its unit longer segments of texts or rhetoric, oscillating between the structure of the argument to the impact or meaning of it" (Manning en Cullum-Swan, 1994: 475).
202. "It is very difficult to study direct, lived experience, because language, speech, and thought mediate and define the very experience one attempts to describe" (Denzin en Lincoln, 1994: 356).
203. "... individual speakers disappear into discourse patterns (Moerman, 1988)" ((Manning en Cullum-Swan, 1994: 468).
204. Voor eventuele controle daarop verwijs ik naar de uitgebreide beschrijvingen van de levensstijlen in: Miedema, 1994.
205. "For the ethnomethodologists, words are essentially indexical expressions; expressions whose meaning relies on the context in which they are used in such a way that attempts to delineate the meaning of words in some more general way are both misleading and incomplete" (Wootton, 1975: 19).
206. Over normatieve gebeurtenissen kunnen mensen in interactie tot overeenstemming komen. Vooronderstelling is dat de gesprekdeelnemers (in voor hun normale situaties) in staat zijn tot competent taalgebruik. "... the way in which language is used in normal situations can be explained on the much weaker assumption that the speakers of the language are in sufficient agreement about the 'use' of words (what they refer to, what they imply, etc.) to prevent misunderstandings (Lyons, 1968: 412, in: Wootton, 1975: 35; zie ook Habermas en diens theorie van het communicatieve handelen (1981)).
207. Zie voor voorbeelden van de werkwijze van etnomethodologen: Wootton, 1994 (chapter 4); Lynch en Bogen, 1994; Sacks, 1992; Maso, 1984).
208. "Hartung (1965), for example, claims that delinquents use aspects of conventional ideology (such as theories of cultural deprivation) as excuses for their misdemeanours when dealing with agents of social control and, by implication, that such accounts would not necessarily be given to, say, their peers" (Wootton, 1975: 86).
209. Rationalisaties en neutralisaties worden gebruikt om delinquentie handelingen te verontschuldigen of goed te praten, waardoor het geloof in morele juistheid van de geschonden regel in meer algemene zin gehandhaafd kan worden. 'Natuurlijk is stelen slecht, maar...' en dan volgt de verdedigingslijn. Soms kan dit gebeuren voordat de handeling gepleegd wordt - men creëert dan als het ware een vrijbrief voor zichzelf door het verwijderen van morele obstakels

-, soms nadat men het delict heeft gepleegd - een vorm van achteraf rechtvaardiging. Zo stellen Sykes en Matza, dat: "... many delinquents *do* experience a sense of guilt or shame, and (that) its outward expression is not to be dismissed a purely manipulative gesture to appease those in authority" (Sykes en Matza, 1957: 664-665). Sykes en Matza besteden onder meer aandacht aan: 'denial of responsibility'; 'denial of injury'; 'denial of the victim'; 'condemnation of the condemners'; 'the appeal to higher loyalties'. Zie voor een andere visie: Hirschi's sociale controle theorie, 1969: 24-26.

210. "... the rationale for considering members' interpretations of events and inductive classification procedures is that they generate a more valid and powerful conceptual apparatus such that subsequent theoretical work is likely to be more succesful" (Wootton, 1975: 101-102).
211. "From the perspective of intensive research designs, each case resembles others of that type, which allows construction of limited generalizations, as well as explications of the individual case" (Morrow, 1994: 251). "One cannot even begin to describe a "case" without a sense of "types" of cases and their shared properties..." (Morrow, *ibid.*: 252).
212. Deze oriëntaties en de daaronder te rubriceren aspecten komen natuurlijk niet uit de lucht vallen, maar maken onderdeel uit van onze ontwikkelingssociologische en thematisch-gestructureerde interview-lijst. In beide gevallen kunnen ze worden gezien als attenderende begrippen.